

*Gamla
färdevägar och kultställen
i Holaveden.*

Anteckningar och studier

av

Sigurd Pira.

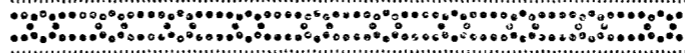

*Dessa anteckningar och studier hava
under rubriken "Holavedens hem-
bygds- och fornminnesförenings ar-
tikelserie" varit införda i Tranås
Tidning åren 1917—1922.*

Upplagan är 100 exemplar.

Innehåll.

I. Holavedens namn och storlek.....	sid. 5
II. Gamla vägar och svartåbroar.....	» 12
III. Östra Holavedsvägen	» 18
IV. "Mittskogen på Holaveden".....	» 25
V. En kungsskjuts år 1848	» 36
VI. När Linné reste genom Vedbo	» 43
VII. Sagostaden i Adelöv.....	» 47
VIII. Ringsberg	» 53
IX. Helgeklint	» 60

I.

HOLAVEDENS NAMN OCH STORLEK.

Redan under den grå forntiden förekom indelningen av Sverige i landet nordanskog och landet sunnanskog, därvid de stora skogarna Kolmården och Tiveden betraktades såsom gränsskillnad. Sunnanskog, d. v. s. Götaland, delades i sin tur i två delar genom en annan namnkunnig skogstrakt, Holaveden. En plats sades ligga "under Holaveden" eller "över Holaveden", varmed avsågs, att orten var belägen i Småland eller Östergötland.

Holaveden har sålunda under lång tid spelat en viss roll i vår geografi, liksom i vår historia. Utom att vara en gränsskog mellan skilda stammar och senare mellan olika landskap, värderades den såsom ett ur strategisk synpunkt viktigt område; den ansågs som Östergyllens starkaste gränsfäste och var flera gånger platsen för hårda duster.

Slutligen var det på Holaveden som smålänningarna mottogo den nye konungen under dennes eriksgata.

Under sådana förhållanden är det ej underligt att Holaveden ofta omtalas i äldre dokument. Ehuru namnet icke finnes angivet å någon känd runsten, har man all anledning påstå, att skogsbygden fått det namn, den än i dag behåller, redan under heden tid, kanske t. o. m. vid den tid, då de första människorna slog sig ned på den bördiga östgötaslätten.

Under seklernas lopp har skogsnamnet växlat i stavning. De äldsta beläggen, från omkring 1300,

visa "Holawidh", "Holawidh". I början av 1500-talet skrevs det "Holwedhen", "Holaweden". År 1511 finna vi "Holleweghen" och omkring 1580 "Hollewägin", "Hullewägin". Under 1700-talet är namnet "Holvägen", eller "Hålvägen" ganska allmänt. I våra dagar skrives namnet omväxlande med o och å, oftast Holaveden.

Ortnamnet är av Noreen ("Spr.-stud." III: 120) uttytt "(väl) skogen med hålvägar" samt av Koch ("Om språkets förändring") "den tjocka skogen". Den senare anför, att i Småland och Blekinge det ännu heter "i håla skogen", där "hål" betyder ihålig, djup, tjock.

Av äldre uttolkare må särskilt påpekas, att Dalin (Sv. Hist. I: 269) översätter skogsnamnet med "Hol-skogen", varmed han väl menar, att skogen är uppfylld av hålor eller dalar. Dalin säger vidare (a. a. I: 140), att Småland är kallat dels Witala, dels "Hellevionernes bygd eller Holveden, varunder också en del av Östergötland begreps."

Då äldre skribenter och forskare, t. ex. Linné ("Skånska Resan" sid. 16), kalla skogen "Hålvägen", torde de hava förväxlat skogsnamnet med det bland resenärer troligen mera kända namnet på de två stora stråkvägar, östra och västra holavedsvägarne eller hålvägarna, som genomlöpte skogsbygden. — Att Linné icke avsett själva hålvägen torde framgå av hans ord: "Hålvägen med sina branta och besvärliga backar ligger besynnerligen emellan Hester och Zethella och består av höga och branta berg, såsom en oföränderlig skillnad emellan Östergötland och Småland."

Det torde icke kunna bestridas, att senare sammansättningsleden i vårt skogsnamn utgöres

av det fsv. vid (ved) = "skog, ståndsskog" Därför talar i sin mån häradsnamnet Vedbo.

Innan jag ingår på ett försök att tolka första leden i namnet "hol", ("hål") eller "hul", synes det vara skäl erinra om några andra ortnamn, som möjligen kunna lämna ledning.

I Norra Vedbo härad finna vi följande ortnamn: H u l u (gårdar i Säby, Lommaryds, Frinnaryds, Adelslövs och Askeryds socknar), H u l a n (gård i Linderås socken), H u l u t o r p (gård i Adelslövs s.) samt slutligen H u l l a r y d (by i Lommaryds s.).

I alla dessa gårdsnamn torde ingå det fsv. adj. h o l, h u l, som betyder "ihålig, konkav" eller det fsv. sub. h o l a, som motsvarar vårt "håla".

Den som närmare känner Holavedsbygden vet, att denna är uppfylld av större och mindre dalgångar mellan skogsklädda åsar och bergshöjder. Och den som fordom, liksom Linné (1749), reste genom trakten, erfor att han färdades backe upp och backe ned, än var nere i en håla, än uppe på en höjd med stort artad utsikt över dalar, åsar och småsjöar.

Visserligen ansågs Holaveden under medeltiden vara nära nog oöverstiglig, varför man från södra Sverige helst undvek den farouppfyllda skogen och tog vägen genom Västergötland, men omdömet i den åberopade historiska källan torde vara att fatta så, att bygdens vägar ansågos backiga och nästan ofarbara samt att trakten var glest bebyggd eller full av stigmän. Det var sålunda snarare traktens vilda natur och ej dess täta eller djupa skog, som avskräckte den tidens resande.

Holavedens naturbeskaffenhet och traktens ortnamn tala enligt min mening för att första leden i skogsnamnet bör vara det fsv. sub. h o l a = "håla, fördjupning", i detta fall liktydligt med "dalgång".

Det synes mig alltså som om Holaveden bör tolkas såsom "skogen med de många dalarna".

Att man ursprungligen med Holaveden menat ett långt större område än våra dagars geografer därmed angivna, torde vara uppenbart, ehuru man därå nu synes allt för litet reflektera.

Granska vi äldre kartor, som helt naturligt icke äro så tillförlitliga men likväl av visst intresse även i denna fråga, få vi den uppfattningen, att den skog, som uppfyllt hela norra Småland och sydligaste Östergötland, gått under namnet Holaveden; med andra ord: trakten från Östersjön till Vättern och från Jönköping till Hästholmen och östgötaslätten.

Olaus Magni karta av 1539 upplyser intet om Holaveden, men rakt söder om Jönköping finner man "Vidbo" utsatt. Enligt Hondius' karta av 1635 sträcker sig från Jönköping mellan Linderås och Eksjö till Vimmerby en skogstrakt, som efter kartans skala håller en längd av omkring 10 "östgötska mil" samt en bredd av cirka 4 "östgötska mil". Skogstrakten begränsas av vattendrag och sjöar, vars namn icke å kartan utsatts men som torde motsvara Huskvarnaån och Emån i söder, Svartån och Sommen i norr, Stångån i öster samt den å kartan namngivna sjön Vättern ("Veter lacus") i väster. Å Marelius' karta av 1774 över vissa sjöar och strömmar i Götaland är utsatt en höjdsträckning, som börjar strax norr om Vimmerby och går söderut till närheten av Hultsfred, därifrån mot nordväst till Svinhult i Ydre härad och vidare i västlig riktning till närheten av Eksjö. Marelius' karta av 1779 över Östergötland angiver Kinda och Ydre härader såsom skogsbygder.

Jämför man dessa två sistnämnda kartor med Tunelds uppgifter, märker man en viss likhet. Uti sin "Inledning till Geographien öfver Sverige (1741)" säger han visserligen, att Östergötland i söder gränsar

till "skogen Holaveden och Småland" samt att Holaveden ligger i Småland (a. a. I: 112 och 131), men under "Calmars Landshöfdingdöme" anför han, efter att strax förut hava omtalat Vimmerby stad, "Holaweden, en Skog, hwaraf en del hörer till Öster-Göthland" och att Erik Nypert "på thenna Hed" vann en seger över danskarna. Man frestas härav antaga, att Tuneld ansåg Holaveden sträcka sig från Vimmerby till Vättern.

Uti ett år 1503 av svenska riksrådet utfärdat brev till riddaren Erik Turesson Bjelke omtalas att ett bud på väg från Kalmar norrut mördats på Holaveden. Tydligt skulle detta bud icke passera Vedbo utan snarare färdas genom Tjust och Kinda. Härav torde följa att man ännu i början av 1500-talet kallade skogsbygden mellan Sommen och Östersjön med samma namn som trakten väster om Sommen. Samma uppfattning får man av en skrivelse, som biskop Hemming Gad år 1507 avlät till Svante Sture från Åby i närheten av Kalmar. Härei uttalar Gad sitt hopp om att rymlingar från Kalmar besättning måtte kunna upphinnas söder om Holaveden.

I Gustaf I:s Reg. 1543 (sid. 463) säges, att ostyriga knektar skulle flyttas till "Östra Holweden" — "ther måge the bliffwe liggendes i Kijlerne och Harg Sockner" (d. v. s. Nykil, Gammelkil och V. Harg). Alltså ansågs Holaveden då sträcka sig betydligt nordost om sjön Sommen.

Att man förr talat om två Holavedsskogar framgår bl. a. hos Dalin, vilken uppger, att Bjelke och Brahe år 1567 låtit göra stora förhuggningar på "begge Hålvvedsskogarna" (a. a. III: 664). Men tydligen menar Dalin med båda skogarna trakten mellan Sommen och Vättern. — Sämna är nog förhållandet med Celsius ("Erik XIV", 2 uppl. 265), då denne omtalar att Rantzau på "östra Holweden, en long, mörk och den

tiden tåt skog" mötte stora svårigheter under sitt fält-tåg, ty samtidigt uppgiver han, att Rantzau tågade över sjön Sommen och lyckligen anlände till "Norra Wedbo Härad".

Styffe ("Skand. under unionstiden", 3 uppl., sid. 239) säger, att skogstrakten i sydvästra delen av Östergötland mellan sjön Sommen och Vättern under medeltiden kallats "Holawidh". Detta torde ock vara den allmännaste uppfattningen. Av yngre författare har jag endast sett en, nämligen W. Tham ("Beskr. över Linköpings län", 1854) hava annan uppfattning. Han synes omfatta den ståndpunkten, att hela området från norra Tjust till Vättern ursprungligen gått under ett namn, Holaveden. På våra dagars kartor och i nuvarande skolböcker kallas endast trakten mellan Vättern och Sommen med detta namn.

Bevisen för Thams uppfattning synas vara ganska små, men mycket talar för att hela skogsbygden mellan Östersjön och Vättern kallats Holaveden.

Om Holavedens gränser i norr och söder är man däremot ganska ense. I norr slutade skogen vid Östgötaslätten. Då Alvastra kloster, 1143, anlades invid Önberg, ansåg man detta hava blivit uppfört på Holavedens norra sida. Och då Svanaholms fäste på 1360-talet byggdes vid Kilarpssjön i V. Hargs socken, skedde detta för att skydda inloppet till östra holavedsvägen. Ekeby socken i Göstrings härad kallades under medeltiden "Ekeby Holawid" och 1512 "egby wunder holawidin".

I söder synes Holaveden hava gått ungefärligen till Jönköping, Eksjö och Vimmerby. Rumlaborgs fäste rakt öster om Jönköping ansågs viktigt därför att det skyddade de båda holavedsvägarna, som där delade sig mot norr. Hemmanet Hulustorp i Hakarps socken — strax norr om Rumlaborg — skrevs förr "Hål-

wedstorp" eller Holwedstorp". Det har tydligen fått sitt namn av Holaveden och angiver sålunda, att man räknat skogen ända dit ned. Någon gång kallas vägen från Eksjö norrut genom Flisby, Bredestads och Marbäcks socknar "hålvägen", vilket väl tyder på att skogsbygden där räknats till Holaveden.

Rosenberg ("Geogr. Stat. Handlex. över Sverige", I: 726) och Åkerhielm ("Smål. fideikommiss", sid. 1) säga, att Gripenberg ligger i södra kanten av gamla Holavedens vida, fordom skogsfyllda lantryggar. Wieselgren ("Smål. Beskr." II: 333) tror, att skogen sträckte sig så långt som till Kungsbro, som ligger på gränsen mellan Hagrida och Svartorps socknar. Alltså beträffande sydgränsen har man haft olika uppfattning.

Av min korta utredning torde man finna, att Holaveden allt efter som uppodlingar gjorts och bebyggelse skett fått allt mindre gränser. I vår ort har man t. o. m. den saken klar för sig, att med Holaveden endast menas det område, som upptages av Norra Vedbo häradsallmänning.

Den stora skogen har från uråldrig tid varit en allmänning, som år från år krymt ihop. Nu är den delad mellan tre härader: Göstrings, Lysings och Norra Vedbo. Av dessa allmänningar är den sistnämnda minst till areal. Den omfattar endast det allra nordligaste hörnet av Säby socken och kallas ofta i dagligt tal "Härsmarken" (häradsmarken).

Anmärkningsvärt är att den lilla skogspark, som skjuter ut mellan Gripenberg och Svartån vid Säbydal ännu i början av 1800-talet kallades "Lilla Holaveden". — Måne denna skogspark ock en gång tillhört allmänningen för vedboborna!

II.

GAMLA VÄGAR OCH SVARTABROAR.

Innan Holavedstrakten erhöi en fast befolkning, fanns genom ödemarken ett flertal upptrampade stigar. Då nomadfolket besökte den stora skogen för att jaga och fiska eller senare där drev fram sin boskap till lämpliga betesplatser, hade dessa stigar trampats upp och av efterkommande år från år använts under flyttningar och strövtåg. För att undvika sankmarker och vattendrag hade man sökt upp höjder och åsar, därför man även fått blick över terrängen och möjliga faror.

Sedan befolkningen blivit bofast och bysamhällen här och där bildats, särskilt vid sjöar och vattendrag, blevo stigarna mera trafikerade och fingo därigenom mera karaktär av väg. Nu tillkommo från byarna tillloppsvägar till den större stråkvägen; från den tiden börjar ett vägnät bredas ut över trakten.

Ehuru jag talar om väg, må man icke inbilla sig att den under första bebyggelse tiden hade utseendet av en allmän väg i våra dagar. Den var fortfarande på sin höjd en rid- eller klövjeväg, krokig, backig och full av stenar och andra ojämnheter efter markens naturliga beskaffenhet. Det är först sedan man började använda åkdon som en förbättring av vägarne skedde. Under denna tid fannos ej heller broar. Vadställen, som gjordes lätta att komma ned till, samt spänger eller stockar voro vanliga över de vattendrag, som man ovillkorligen måste passera. Större floder sökte man på

allt sätt undvika, gjorde stora krökar för att uppnå ett smalt och grunt vadställe.

Av åkdon är släden det äldsta, den var från början en slags "släpa", som bestod av ett par för hästen spända färska stammar av unggran, vars toppar släpade på marken och guppade över stockar och stenar. Under bronsåldern började man använda en sorts vagn av trä. Den var högst primitiv och brukades så gott som utslutande för transporter. Ännu på 1200-talet färdades man sällan i vagn och först i slutet av 1500-talet kommo vagnar mera i bruk, men även då av enklaste beskaffenhet. En naturlig följd av åkdonens uppfinning och förbättring blev bestyret att jämna vägarna och söka erhålla hållbara ställningar över vattendragen för att därpå transportera över släden eller vagnen. Men sällan tillkom då någon ny stråkväg. Om en ny by uppstod, blev det invånarna där, som hade att ombesörja en utfartsväg för sig själva.

I det skick, vari vägarna under denna senare period försattes, förblevo de långt fram i tiden. I Östgötalagen, vilken även gällde för Holavedsbygden, föreskrevs på 1300-talet, att häradet skulle broa och rödja allmän väg. Om kungen red sådan väg och hindrades hans resa eller "spilldes hans kläde", då skulle häradet böta 12 mark, "konungens ensak". Redan härav torde man sluta, att pretentionerna på allmän väg voro små. Det huvudsakliga var, att vägen var någorlunda farbar för ridande. Genom landslagen på 1300-talet lämnades bättre föreskrifter. Landsvägar och tingsvägar, där allmogen for fram, skulle vara tio alnar bred, andra vägar 6 alnar. Alla skulle vid bötespåföljd deltaga i byggande av broar och rödjande av vägar efter vars och ens ågolott. Utom denna skyldighet ålåg det en var i by att rödja farvägar över sina ägor och bygga bro, där så erfordrades.

På 1600-talet bestämdes, att stora stråkvägar, som löpte mellan städer eller socknar och till tingsställen, skulle av allmogen efter "öre och örtug" var sin vägpårt antaga och rödja låta. Så t. ex. befallde Gustav II Adolf 1620, att vägarna från Linköping till östra och västra Holaveden skulle utläggas till 10 alnars bredd och indelas till underhåll på varje bonde. Vintervägarna skulle enligt landshövdingeinstruktionen 1687 i rätt tid lagas och de allmänna stråkvägarna över sjöar utstakas. Av alla de förordningar, som därefter och under 1700-talet utfärdas, finner man att myndigheterna hade svårt att få vägväsendet ordnat. Vägarna förblevo i dåligt skick och med vägfriden synes det ej heur varit så välbeställt. Att Holavedsbygden i dessa hänseenden icke utgjorde något undantag förstå vi väl; möjligt är att just sådana oländiga och osäkra skogs-trakter som denna givit största anledning till de åsyftade påbuden.

Från Linköping, huvudorten i Östergötland, ledde redan tidigt två betydande stråkvägar mot söder. Den ena gick utefter Stångåns vattensystem förbi Vimmerby till Kalmar. Den andra gick först rakt åt väster till Skänninge, där den delade sig i två grenar, den västra och den östra Holavedsvägen, som båda åter sammanköpte vid Huskvarnaåns utlopp i Vättern och fortsatte vidare till Jönköping. Därifrån kunde man komma en stråkväg nordväst mot Falköping och Skara samt två stora vägar mot söder, de s. k. Laga- och Nissastigarna.

Av dessa urgamla stråkvägar intressera oss huvudsakligen de båda Holavedsvägarna. Jag skall i ett par andra artiklar söka närmare redogöra för dem.

Däremot skall jag här syssla något med de äldsta broarna över Svartån.

Sedan urminnes tid ålåg det häradsborna att gemensamt bygga och underhålla de större åbroarna,

t. o. m. flera härader om en och samma bro. Den första större stenbro, som byggdes i Sverige, var troligen den 1208 omtalade Kols- eller Kulsbro i Dals härad, Östergötland. Den var byggd på tillskyndan av biskop Kol i Linköping. En annan gammal bro var den i Herrberga socken belägna Öjebro över Svartån, som där i orten 1465 efter bron kallades "Ögghiabro å". Över denna, som på sin tid underhölls av flera härader, gick Holavedsvägen.

Av svartåbroarna i Vedbo torde med all sannolikhet en bro vid Frinnaryd vara den äldsta. Denna bro kallas i mitten av 1700-talet "Svartebro" och 1815 "Swartbroen", vilket namn möjligen var en förvrängning av "Svartåbro". Från allra första början torde denna bro liksom så många andra bestått av en spång eller stock, som lagts över ån vid någon lämplig plats. Stockabäcks by i Linderås socken, som med sina ägor stöter till ån där, torde hava sitt namn av denna äldsta bro eller stock. ¹⁾ År 1806 var bron 82 alnar lång och underhölls av Nobynäs och Brånarp.

Närmast i ålder torde bron vid Säby hava varit. I början av 1600-talet omtalas den under danska kriget som "Säby bro". Redan på 1700-talet kallas den såsom nu "Långebro". Någon gång nämnes den "Kungsbro", vilket väl betyder att den tillhörde kungsvägen, d. v. s. allmän landsväg. År 1786 underhölls den av en mängd hemman: Brusarps rote, mörbylund, Södra Ustorp, Sjöarp, Blankhester, Ulfso, Björka, Sockarp, Bråten och Restad. Underhållet ändrades 1806, då bron, som angives vara 103 alnar lång, blev tilldelad Taleryds, Råssmåte och Råssmarks gårdar.

¹⁾ En bro över Nissan i närheten av Nissafors i Mo härad kallas ännu "Alabo stock".

Broarna vid Hjälmaryd och Tranåskvarn hava väl tillkommit ungefär vid samma tid som där belägna kvarnar uppfördes. Tranåskvarn är ju nämnd redan omkring 1400, men torde hava varit äldre. År 1786 underhölls Tranåskvarns åbro av hemmanen Ängaryd, Äsvallhult, Hvarvestorp, Säby norrg., Katarp, Sätthålla, Hubbarp, Drumstorp, Ebbarp, Tranåskvarn, Smörstorp, Tranås säteri, Norraby, Gransbo, Skinnarp, Hättle, Sibbarp, Trehörningstorp och Hyckle. — Gustav i Hubbarp och Lars i Hättle voro då brofogdar. Tjugu ar efteråt — bron säges då vara 46 alnar lång — underhölls den av 2 mtl Skrufhult i Trehörna socken.

Hjälmaryds bro kallades förr "Qvarnagårds bro". År 1786 underhölls den, 73 alnar lång, av Tostås, Abonäs, Lilla och Stora Mölarp, Gummelycke, Klosterås, junkaremåten, Romanäs, Fröafall, Knutینگarp, Åsen och Säby prästgård. Året därpå synes den hava byggts om, ty då säges den vara 10 alnar längre.

Yngst av svartåbroarna är utan tvivel Nyebro, som gick över ån vid Öbergaberget. Då allmänna vägen från Linderås till Sätthålla ända till i mitten av 1700-talet gick norr om Göberga, är det givet att här icke förr funnits större behov av någon bro. Möjligen hade förut använts ett vadställe över till Vättingeby. Redan bronns namn tyder på sen tid. Jag har ej heller funnit bron omnämnd förr än 1806, då den kallas vid sitt nuvarande namn, angives vara 75 alnar lång och underhölls av Göberga och Axeryd. En gammal, nu nästan hopfallen bro söder om Nyebro har förut sammanbundit en s. k. kyrkväg från Råssmäte m. fl. gårdar till Linderås. Den är tydligen tillkommen långt före Nyebro, men synes icke hava varit indelad till allmänt underhåll.

Till de yngre svartåbroarna måste man även räkna de vid Stalpet och nuvarande Aneby station samt möj-

ligen också den s. k. Katrineholms bro över ån strax innan den löper in i sjön Ralången. Och dessa saknar jag emellertid närmare uppgifter. De två förstnämnda torde möjligen vara anlagda samtidigt med därinvid uppförda kvarnar. Katrineholms bro tillkom troligen först efter det Katrineholm blev vad vi kalla "herrgård" d. v. s. i slutet av 1600-talet.

Genom 1891 års väglag övergick som bekant underhållet av de i Norra Vedbo härad belägna svartåbroarna på häradets vägkassa. Intill dess hade mångt kärnfullt träd från häradets skogsallmänning fått släppa till virke vid broarnas anläggning och underhåll. Vederbörande brohållare fingo nämligen förr gratis virke från allmänningen.

III.

ÖSTRA HOLAVEDSVÄGEN.

På 1300-talet omtalas den gård vid Huskvarnaåns utlopp i Vättern, som nu kallas Rosendala. Den hette då Humblarum och låg i mitten av samma århundrade under biskopsstolen i Linköping. På denna gård började k. Albrekt, troligen 1366, anlägga ett fäste, som väl först givits namn efter gården: Humblaborg, men som sedermera kallas Rumlaborg. Det uppfördes för att skydda och bevaka de i strategiskt avseende betydelsefulla Holavedsvägarna. Över ån, som förut synes hava kallats "Butzö quernaström" men därefter "Husån", troligen efter Rumlaborg eller Rumlåhus", byggdes väl samtidigt en kavelbro, varefter denna intill våra dagar burit namnet "Kavlabro". Detta fäste har sin intressanta historia, vilken vi dock här måste förbigå. Det må var nog meddela, att fästningen brändes under Engelbrekts befrielsekrig och att den under Sten Sture d. ä:s tid säges hava lämnats åt förintelse, så att nu av dessamma icke återstår mer än några jordvallar intill ån.

I närheten av Rumlaborg funnos förr rester av en skans, som i orten kallades "Garpe skans".¹⁾ Troligen har skansen, som lärer hava legat på "Norra Huskvarns" ägor, varit ett utanverk till Rumlaborg såsom ett ytterligare skydd för den östra Holavedsvägen.

¹⁾ »Garp» var en vanlig benämning på tyskar under senare delen av medeltiden. Lämningar av skansen lära funnits kvar på 1770-talet (J. Ståhl: Beskr. över Hakarps socken).

Vid västra Holavedsvägen låg ock en skans, varav rester kunde skönjas på ägorna till Brunnstorp så sent som 1776. Den kallas då "Varpa skans" eller "Varpavägs skans", och var väl en gång Rumlaborgs utanverk vid den västra vägen.

Rumlaborg med sina två utanverk låg som sagt där de båda Holavedsvägarna sammanlöpste. Vi skola nu följa den östra vägens forna riktning.

Från Rumlaborg ledde den upp för det branta berget, "Klevaliden", på vars platå Hakarps kyrka är belägen, och vidare förbi den gamla sätesgården Stensholm. Därefter slingrade vägen sig fram till Lekeryds kyrka. Den omständigheten att vid denna kyrka fordom hållits ting (t. ex. 1625) samt att upprorsmännen där samlades till rådslag 1529, torde visa att vägen varit av större betydelse. Innan man kommer till kyrkan träffas en backe, som kallas "Sommaliden". Den säges vara uppkallad efter Krister Some på Göberga, vilken 1611 där lærer haft befäl över krigsfolk i väntan på danska hären.

Från Lekeryd går vägen norrut förbi Svartorps kyrka. Strax norr om forna gästgivaregården Högstorp ligger den s. k. Kungsbro över Huskvarnaån från sjön Ylen. Ån utgör här gräns mellan Tveta och Norra Vedbo härader, mellan Växjö och Linköpings stift. Här var förr ett vanligt samlingsställe för ortens allmoge — jfr. Kungsbro marknad strax norr därom i Hagrida socken. Härifrån svänger vägen i en stor krök till Vireda kyrka och fortsätter till Norra Vedbo härads forna tingsställe Hullaryd i Lommaryds socken, där ett flertal gravkullar anträffas.

Från Hullaryd leder vägen förbi den gamla Nobbyn och vidare in i Linderås socken. Ovisst är om vägen härifrån ursprungligen gått norrut förbi Vallåkra och Råsa till Linderås kyrka eller åt öster till Svinshula

på gränsen till Linderås socken samt vidare förbi Stockabäck och Ryd till sistnämnda kyrka. Många omständigheter tyda på det sista antagandet. Vid Svinshulan, där fordom (så sent som på 1500-talet) ting höllos, och vid Stockabäck anträffas gravkullar och domarringar, visande platsernas ålder. Vid Stockabäck tillöpte ju ock en biväg från Frinaryd över Svartebro. På Marelius' karta går emellertid vägen redan 1779 över Vallåkra och Råsa, under det att vägen från Noby till Frinaryd icke är utsatt. Men detta synes mig icke förringa min hypotes, då jag förutsatt den gamla vägens ursprungliga riktning före 1500-talet.

Den stora stråkvägen gick förr från Linderås kyrka norrut till Vippersjö samt vidare förbi Hulan och Jordsfällan, över Drillån norr om Göberga vid gamla torpet Broen, Restad och Mörbylund till Sätthälla i Säby s:n. Vid Vippersjö tillöpte en stig från norra Linderås och Trehörna s:n. Denna biväg kallades förr "Pukerydsvägen". Av ett N. Vedbo häradsrätts utslag 1801 framgår, att denna väg omkring 1776 anlagts och samtidigt indelats till allmänt underhåll. Dittills hade Trehörna socken saknat allmän väg. Säggen förmäler, att biskop Gottskalk från Linköping på vägen mellan Göberga och Linderås kyrka 1374 blivit mördad av en viss Matts Gustafsson (Sparre).

Vid Sätthälla gamla tingsplats och gästgivaregård tillstötte vägen från Säby kyrka, vilken då gick över gårdet utefter nuvarande stenmur och uppför backen. Vägen över gårdet kallades förr "schåka" (troligen av ett dialektord "såka" eller schåka = långsamt och trögt färdas fram. Kanske syftande på vägens usla beskaffenhet eller vanan att där köra sakta till kyrkan).

Från Sätthälla fortsatte vägen först mot norr till Hvarvestorp. Däremellan passerades Säby forna mark-

nadsplats, varav lägenheterna Platsastugan och Tullstugan ännu behålla sina namn. Så gick vägen ned i dalen och svängde till Ebbarp för att undvika de sankna maderna. Vid Ebbarp strök den intill domarringar, där heden kult väl en gång övats. Så spetade den upp för höjden, den s. k. Katarpslid, vilken var en av de besvärligaste backar i hela Holavedsbygden. Om backen har man ännu ett roligt betecknande ordstäv: "Vära hinner dej ock, ho hann e' katt i Katarpali". (Världen hinner dig också, hon hann en katt i Katarps lid.)¹⁾.

Vid Hubbarps backe kom vägen ned i dalen igen och fortsatte på sandåsen, där Tranås nu är belägen, till Tranåskvarn. Vid Mölarp tillstötte senare en mindre väg, d. s. k. "Skrubbevägen", från Skrubbe till Hjälmaryd, indelad till allmänt underhåll först 1756. Vid Tranåskvarn tillkom en väg från Ydre härad, d. s. k. "gamla Eksjövägen", som troligen har hög ålder. Flera omständigheter tyda på att denna väg ursprungligen gått förbi Mada och Tokarp till Södramålen, innan den nådde vägen från Torpa kyrka.

Från Tranåskvarn gick stora vägen norrut till Kimarp, vidare över Toketrappan till Sännevadet, ett gammalt vadställe över det vattendrag, som kommer från skogssjöarna och en gång troligen kallats "Ällebäcken". Strax norr om Sännevadet, där man som först kom intill sjön Sommen, ligger den kända hållplatsen Kungsbacken, vilken man nu utan känsla för gamla ortnamn velat döpa om efter turistmak till "Koppar-torpet". Här fanns förr en flitigt besökt krog, där resenärer kunde få fukta sina törstiga strupar. Här bytte

¹⁾ Benäget meddelat av folkskollärare K. W. Rönning i Tranås m. fl. »Världen hinner nog dig», synes vara vanligt utan tillägget av backen. Det torde betyda, att den, som är dryg eller självgod, kommer att i sinom tid få känna på världens sorger. Sådana öknamn som »Halva väla» och »Pelle i väla» tyda därpå.

förr kungsskjutsarna hästar. Kanske härav eller av den orsak att lägenheten utbrutits från kronojord (häradsallmänningen), har den fått sitt namn. Jag har icke kunnat finna Kungsbacken omtalad i äldre handlingar än från 1791, då det omtalas, att f. d. kronolänsmannen Erik Lundberg och en viss Håkan Bergman sägas hava gjort uppodling därstädes. Men då 1796 uppgives, att en stuga "för några år sedan" blivit uppförd vid Kungsbacken och jord däromkring uppbrutits till kålgård, torde man kunna antaga, att krogen inrättats där först under Gustaf III:s tid genom nämnda länsmän, d. v. s. vid den tid då brännvinet gjordes "kungligt".

Från Kungsbacken sammanfaller vägen nu i huvudsak med den uråldriga stig, som lett utefter sjön Sommen till Hesters gästgivaregård i Ekeby socken. På denna sträcka ha vi de s. k. "Geta-, Tismetorpa- och Tenstugubackarna" samt de mångomtalade "Helvetes portar". Helvetes portar" eller "Helveteshålet" kallas ännu vägen, där den i en synnerligen oländig, av väldiga flyttblock uppfylld terräng kilar fram i det svåraste passet i Holaveden¹⁾. Här lära i forna dagar stigmän och postrånare, lönnkrögare och annat tvetydigt folk uppträtt till skräck och förargelse för vägfarande och tjänstemän²⁾. Nu är platsen endast en sevärdhet, ett minne av en urskog.

Vägen fortsatte härifrån över höjderna vid Stallberga och Rockebro, där man ånyo hade en härlig utsikt över Sommen. Hemmanet Rockebro har sitt namn av en gammal bro, som lagts över bäcken, där nu en tvättstuga uppförts vid vägen Sommen—Trehörna.

Vid Grytbäcken korsar vägen länsgränsen. Där

¹⁾ Vid östra stambanans byggnad sprängdes de största stenblocken, som lågo på var sin sida om vägen och därigenom bildade liksom en port.

²⁾ Mycket spökeri lär ock där förekommit.

står ett vackert minnesmärke av sten med Karl XI:s namnchiffer under kunglig krona samt inskriptionen:

"Linköpings Lahn
— — — miil till Linköping
5 miil till Ekesjö 1675".

Strax norr därom ligger Hesters gamla gästgivaregård. Förr var här en besvärlig backe, den s. k. "Längeliden".

Vägen från Sätthälla till Hester, som enligt vad jag sokt visa förr varit synnerligen backig och besvärlig, omlades på 1850-talet till sin nuvarande riktning. Arbetet beräknades kosta 34,879 Rdr. Banco, ett avsevärt belopp på den tiden.

Från Hester fortsatte vägen förbi Fleming och Ekeby kyrka till Mjölby. En dryg mil sydost om Mjölby ligger ruinen av Svanholms gamla fäste vid Kilarpssjön i V. Hargs socken. Detta fäste säges hava, i mitten av 1300-talet, anlagts av konung Magnus Eriksson till skyddande av den östra Holavedsvägen, ehuru det synes hava legat bra långt från stråkvägen. Det belägrades och intogs 1364 av konung Albrekt. Mellan Mjölby och Skänninge urgamla stad löpte sista sträckan av den östra Holavedsvägen, ty där förenades den med den västra.

Det förefaller som om den östra Holavedsvägen först från mitten av 1700-talet mera allmänt användes av resande mellan Östergötland och Småland. Kanske blev vägen först vid denna tid i sådant skick att man utan allt för stora olägenheter kunde använda densamma i st. f. vägen över Gränna. Betecknande är ett yttrande från 1836. I ett utslag sagda år utlåter sig länsstyrelsen i Jönköpings län om en sträcka av östra Holavedsvägen sålunda: "— — — emedan ifrågava-

rande väg, utgörande en del av den så kallade Håla-
wedswägen, ingalunda är bland Länets mindre, utan
fast hellre en af dess större Landswägar, den der af
Stockholms resande, emellan Jönköping och hufvud-
staden, mycket befares, särdeles wintertiden, då släd-
föret der är mera waraktigt, än å den allmänna Stock-
holmsvägen ¹⁾, ty och då — — —”.

Sedan 1874 är östra stambanan den mest trafi-
kerade vägen genom den fordom så stora och farliga
skogen Holaveden. I våra dagar börjar dock den be-
svärliga landsvägstrafiken taga upp sig. Det sker med
ett fordon, för vilket de gamla holavedsborna säkert
med hävan och förundran skulle flytt — automobilen.

¹⁾ D. v. s. den från Jönköping över Gränna.

IV.

”MITTSKOGEN PÅ HOLAVEDEN”.

”Til midhian skogh a Hulawid” — dessa ord
återfinnas i gamla upplandslagen från 1200-talet och
upprepas i k. Magnus Erikssons och k. Kristoffers
landslagar. De förekomma i samband med bestäm-
melserna om konungens eriksgata. Såsom vi veta skulle
den nyvalde svenske konungen enligt de gamla lagarna
göra en rundresa genom sitt rike och därunder mottaga
invånarnas trohetsed och själv avgiva försäkran om att
styra riket efter rikets lag. Han företog resan från
Uppsala till Strängnäs, fortsatte över Svintuna (Krokek),
Linköping, ”mittskogen på Holaveden” till Jönköping,
vidare över Skara, Ramundaboda, Örebro, Västerås och
åter till Uppsala. På Holaveden mötte smålänningarne
sin nye konung med ”grud och gisslan” och där läm-
nade honom östgötarne, som medföljt från Krokek.
Det var alltså en betydande händelse på Holavedsskogen,
då det kungliga följet dit anlände och övliga ceremonier
växlades. Det förefaller därför som om platsen på den-
na skog bort på något sätt vara särskilt utmärkt lik-
som på de andra mötesplatserna eller haft även annan
betydelse för orten, t. ex. genom en stensättning (offer-
plats) från heden tid, en kyrka från kristendomens in-
förande i trakten, en kungsgård e. d. Med bestämdhet
kunna vi ej nu avgöra om så varit. Vi kunna ej ens
med säkerhet angiva mötesplatsen på Holaveden.

Länge hade man den uppfattningen, att mötes-
platsen, ”mittskogen på Holaveden”, varit vid eller i

närheten av Kungsbacken vid östra Holavedsvägen i Säby socken. Schlyter — den kände utgivaren av våra gamla medeltidslagar — har (1834) angivit detta ställe. Allvin söker (1857) giva stöd för samma uppfattning; han åberopar som skäl ställets namn och namnet på en göl därintill (Kungsgölen) samt några lösa fornamnens anträffande där, tydande på "gränsstrider". Rääf har samma uppgift (1875). Kjellén godtagit denna så sent som 1889 i sin avhandling om eriksgatan. Styffe hyser en annan åsikt. Visserligen kan det ej bevisas med urkunder — säger Styffe — men mycket tyder på att konungen ridit sin eriksgata den västra Holavedsvägen, som ännu går från Skänninge över Gränna till Jönköping. Han åberopar såsom sannolika skäl, att denna väg använts under krigstågen på 12—1400-talen, att k. Magnus Eriksson i Gränna utfärdat ett par brev samt att vägen, som löpte uteder Vättern, tydligen varit av större betydelse än den östra Holavedsvägen. Hildebrand m. fl. historiker påstå numera utan reservation, att eriksgatan gått över Gränna, där i närheten man alltså skulle finna mötesplatsen "mittskogen på Holaveden".

Ehuru det sålunda i våra dagar kan anses allmänt vedertaget att konungen ridit sin eriksgata över Gränna, kan det finnas skäl för holavedsborna att taga frågan under diskussion, helst som mången i Norra Vedbo härad ännu lever i den tron, att Kungsbacken i Säby socken varit den bemärkta mötesplatsen.

Såsom jag i en föregående artikel framhållit, har man anledning förmoda, att Kungsbacken, som ligger intill det gamla vadstället Sännevadet och omedelbart intill sjön Sommen, tidigast i senare hälften av 1700-talet fått någon större betydelse. Klart är att östra Holavedsvägen först vid mitten av samma århundrade blivit mera livligt trafikerad och just därför Kungsbackens

krog inrättats. Vi känna ej att något kungabrev blivit utfärdat i dessa trakter av Holaveden. Urkunderna kunna sålunda icke giva något som helst stöd för Schlyters m. fl:s antagande. Allvins skäl synas allt för obetydliga mot de av Styffe anförda.

Om sålunda vissa omständigheter tala för den västra Holavedsvägen såsom ingående i routen för eriksgatan, så är därmed dock icke helt avgjort varest på Holaveden konungen mottogs av smålänningarne. Det var tydligen i närheten av gränsen mellan Östergötland och Småland, invänder någon. Ja det kan tyckas så och är antagligen så, men man må ihågkomma att Vista härad liksom Vedbo hörde till Östgöta lagsaga och Linköpings stift under medeltiden, ehuru häraderna räknades till "smålanden". Det anses också — och detta troligen med rätta — att invånarne från dessa häradar icke voro vid mötet representerade bland smålänningarne åtminstone icke under tidigare medeltiden. De hade med sin lagman sända ombud till Krokek.

Det finnes emellertid flera omständigheter, som tyda på att Gränna utgjort smålänningarnes mötesplats. Själva ortnamnet, vari ingår samma ord som i "granne" och "gräns", angiver läget, det var gränsorten. Att Gränna under heden tid hade stor betydelse framgår av alla de fasta fornlämningar, som finnas där i trakten. Det är uppenbart att vid dessa heden kult övats, sannolikt offer till en fruktbarhetsgudom, vare sig han kallats Tor eller Frö. Då vi veta, att kultplatser ofta voro belägna just vid allmänna vägar, där dessa korsade häradsgrens, att i riterna vid frökulten på många ställen i vårt land ingick att bilden av guden på en vagn körde från det ena kultstället till det andra samt att enligt några fornforskarens åsikt eriksgatan just uppstått ur detta av offer och festligheter åtföljda kringförande av gudabilden, kan man ganska säkert fastslå, att

Gränna sedan den grå forntiden varit en framstående samlingsplats, som så att säga hade behov av att besökas under eriksgatan. Frö kunde en gång hava betraktats som kung, det hade han varit i Uppsala enligt sägnen. Den världsliga kungen, som ock var den högste tempeltjänaren, kom att intaga gudens plats enligt folkmeningen.

Intill dylika mera bemärkta kultställen påträffa vi redan under heden tid en kungsgård. Huru var det då i Gränna?

Runt landet hade konungen sedan urminnes tider egendomar, de så kallade Uppsala öd, för dessa funnos förvaltare eller brytar. Brytar omtalas redan på runstenar. Bryten skötte såväl den kungsgård, han besatte, som de smärre gårdarna inom ett visst område, vilket på vissa orter kallades "bo". Under sig hade bryten för vissa distrikt en länsman, som också bodde på en kungsgård eller s. k. husaby. De gamla landskapslagarna upplysa därom och visa alltså, att husabyarne ännu under 12- och 1300-talen betraktades såsom residens för en konungens ombudsman. Under sina resor tog konungen med sitt följe vanligen in hos denne sin förtroendeman och mycket antagligt är därför att, då härbärgen eller gästgivaregårdar jämförelsevis sent inrättades i vårt land, vid den väg konungen färdades fram under sin eriksgata på lämpliga avstånd funnits kungsgårdar, där konungen kunde erhålla nattkvarter. Husaby-institutionen är också mycket äldre än sockenindelningen.

Schück, som utgivit en uppmärksam avhandling om Uppsala öd (1914), förmodar, att de i norra Småland belägna landen Vista och Vedbo lytt under bryten i Visingsö husaby samt att Tvetå legat under ett bo vid Junabäck, där Tvetå härads ting hölls och där

ett kungligt slott omtalas redan på k. Magnus Ladulås' tid.

Husaby på Visingsö omtalas i en urkund från 1286. Att en husaby fanns på denna ö är icke förvånansvärt; vi veta ju att kungarne på 1200-talet ofta uppehöll sig på ön och där hade slott. Schück förbiser emellertid, att en husaby var belägen även i Vista. I en urkund från 1315 omtalas, att en viss Johan Bær till Alvastra kloster testamenterade en halv åtting i husaby "in Grennum situm". I början av 1500-talet omtalas 10 gårdar i Husaby inom Gränna socken. Bryten för Vista, möjligen även för Vedbo, hade sannolikt sin bostad just på kungsgården i denna husaby. Per Brahe d. y. donerade 7 1/4 hemman Husaby till den av honom där anlagda staden, som märkligt nog icke fick namn efter Husabyn utan kallades Brahe-Gränna. Vi ha alltså funnit en husaby invid den västra Holavedsvägen.

Gränna betydelse framgår av ett 1377 utfärdat brev, vari omnämnes "Rithaby wider Grænna i Junaköpungs föghati". Ty om man i brevet velat angiva, att Rithaby (nu Reaby), där Vista häradsting då hölls, var beläget i Gränna socken, hade ordet "wider" (invid) icke använts. Husabyn i Gränna kallades möjligen även "Husaby-Gränna" för att beteckna att den låg vid Gränna, gränsplatsen mellan två härader (jfr Husaby-Wisth i Vista socken, Hanakinds härad, Husbyfjöl i Bobergs härad, Husaby-Aspwidh nu V. Husby i Hammarkinds härad). Sedan i Husaby by byggts en kristen kyrka, fick också församlingen namn efter Gränna. Socken omtalas redan omkring 1300 och har väl då kyrkbyn gått under samma namn.

Den plats, som ursprungligen burit Gränna-namnet, torde vara hela det område utmed sjön Vättern, som ligger mellan Röttleån och östgötagränsen. Därför ta-

lar även namnet på byn mellan Uppgränna by och Gränna stad, vilken kallas Mellby (d. v. s. den mellersta byn). I den södra Grännaby låg kungsgården eller den s. k. husabyn. Nuvarande Uppgränna by är belägen omkring 4 km. norr om Gränna stad och omkring 5 km. söder om nuvarande gränsen mot Östergötland. Sedan Gränna-namnet mera förbundits vid sockenkyrkan, erhöll byn ett namn som angav dess läge ovanför (d. v. s. norr) om de andra byarna. Så uppstod namnet Uppgränna, som anföres i en handling redan från 1400-talet.

Det är vid Uppgränna ortens märkligaste forn-lämningar påträffas, gravar, stensättningar samt en runsten från kristen tid. Här fanns förr även en offerkälla, vid vilken ortens ungdom samlades om midsommar. Men ej nog härmed. I byn fanns förr en gästgivaregård och där bodde till i slutet av 1600-talet den krovans tjänsteman, som bar den urgamla titeln länsman. På byns ägor, där Uppgränna länsmansgård nu ligger, uppfördes i slutet av medeltiden ett kapell. År 1442 hade generalis för franciskanerna i Norden Jöns Nilsson av svenska rådet erhållit tillstånd att till k. Magnus Ladulås' ära och fattiga pilgrimers glädje uppföra ett kapell vid "Uppgränna" i Småland. År 1466 kallas kapellet "Helgekors-kapellet" och i en under biskop Brasks tid uppgjord förteckning över kapell i Linköpings stift kallas det "Capella in Holaved". Kapellet låg på en liten höjd norr om Uppgränna by, nära gamla landsvägen, som från Gänna gick uppåt bergåsen förbi Isgårda, Narbäck, Holkaberg och vidare till Svembs by. på 1300-talet egen församling i Lysings härad. Kapellet var av trä och där höllos gudstjänster ännu på 1740-talet särskilt vid Persmässo- och midsommartid. Då samlades där en myckenhet folk

från Småland och Östergötland och efter gudstjänsten gjordes lekar och offrades i den närbelägna källan.

Det är mycket antagligt, att vid Uppgränna, som varit huvudorten, uppförts en kristen gudstjänstlokal redan före det Gränna första större kyrka byggdes, ty missionärerna försummade ej att "kristna" de gamla offerställena eller andra samlingsplatser. Därpå tyder i viss mån att kapellet synes hava varit vigd även åt Johannes Döparen. I så fall övergavs detta tempel, då det större uppfördes i Husaby by, strax söder därom. Men detta skedde kanske före år 1100, ty Gränna äldsta kyrka var nog den första i denna del av Småland.

Under medeltiden plögade man, där vägar löpte genom större skogar eller obygder, anlägga s. k. själastugor eller härbärgen för vägfarande. En sådan själastuga behövdes för visso i Gränna, dit den stora Holavedsskogen sträckte sig, och blev möjligen första upphovet till Uppgränna gästgivaregård. År 1285 förordnade k. Magnus Ladulås att i varje storby skulle finnas "rättare", som hade att hjälpa de vägfarande till skjuts, livsmedel och husrum. Den omständigheten att franciskanermunkarne vid Uppgränna byggde ett kapell till Magnus Ladulås ära och till pilgrimarnes "glädje", kan tyda på att vägen där förbi användes av stort antal resande, även pilgrimer till Sankta Britas stad Vadstena, samt att munkarne velat ära den kung, som varit deras särskilda gynnare och kanske förordnat om en själastuga där.

Studera vi vår historia och reseberättelser från fordomtima, skola vi finna, att man före 1700-talet avgjort mera färdades den västra Holavedsvägen än den östra. Husabyn och "kapellet på Holaveden" tyda även på den västra vägens större trafik.

Vi hava slutligen skäl antaga, att några konungar under sista skedet av medeltiden på sin eriksgata fär-

dats den västra vägen. Kristoffer av Bayern, Karl Knutsson, Kristian I och Johan II reste under sin eriksgata över Vadstena. Ganska tydligt torde då vara att dessa konungar, som kommit från Linköping till Vadstena, icke från sistnämnda stad tagit krokvägen över Mjölby för att resa den östra Holavedsvägen till Jönköping, enär de givetvis hade närmare dit över Alvastra, Ödeshög och Gränna.

Gustav Vasa följde icke den vedertagna routen under sin eriksgata. Han reste från Vadstena till Eksjö, vidare till Hvetlanda, Växjö, Rydaholm m. fl. platser i Småland och slutligen in i Västergötland. Gustav I skulle alltså kunna hava rest den östra Holavedsvägen genom Säby socken, men det är föga troligt, snarare färdades han över Gränna och Hullaryd till Eksjö. Erik XIV, Johan III och Sigismund aktade icke nödigt rida någon eriksgata. Men Karl IX, vilken är den siste konungen som gjorde sin i lag föreskrivna eriksgata, reste över Gränna och Lyckås i Skärstads socken till Jönköping.

Utom de av Styffe anförda skälen böra nu nämnda förhållanden tyda på, att den nyvalde konungen skulle enligt gammal sedvänja och medeltidslagarne färdas den västra Holavedsvägen. Då Gränna såväl i religiöst som administrativt hänseende var en centralpunkt och dessutom orten ligger bra nära mitt på Holavedsområdet, från norr till söder räknat, torde det icke vara alltför djärvt påstå, att den i landskapslagarne omnämnda mötesplatsen "mittskogen på Holaveden" varit just nuvarande Uppgränna by. Nu ligger visserligen byn icke omedelbart intill landskapsgränsen, dock icke långt därifrån. Men man var säkerligen icke så noga med bestämmandet av möteplatserna under eriksgatan, att stället blev precis i landskapsgrän-

sen. Junabäck har ej heller, så vitt man vet, utgjort gräns mellan Småland och Västergötland.

Lagens ord "til midhian skogh a Holawid" anger ju, att mötesplatsen varit belägen i en skog. Det är riktigt, men orden kunna likaväl översättas: "till mitten av skogen Holaveden", vilket användes av flera historiker. Ordens otvivelaktiga innebörd är att ange gränsen mellan Östergötland och Småland, vilken borde gå i mitten av Holaveden. Huru som helst: Holavedens skog gick ännu på 1500-talet ned till sjön Vättern, varför sålunda Gränna låg på Holaveden.

Vidare kan emot antagandet av Gränna såsom mötesplatsen anföras att detta ortnamn bort i medeltidslagarna upptagas i stället för det mera obestämda "mittskogen på Holaveden" och att då så ej skett mötesplatsen vid tiden för lagens avfattande icke haft något särskilt namn. Vi må dock betänka, att Holaveden vid den tiden var mera känd i hela landet än Gränna och att därför skogsbygdens namn hellre användes. Vi ha sett ett annat sådant exempel: kapellet vid Gränna kallas ännu på 1500-talet "Capella in Holaved".

Skulle nu, trots de omständigheter som tyda på motsatsen, antagas, att konungen ridit sin eriksgata genom östra Holaveden och att "mittskogen" vore att söka någonstädes i Säby socken, så måste man likväl på det bestämdaste avvisa påståendet att Kungsbacken varit mötesplatsen. Det ligger då närmare till hands förmoda, att denna varit Tranås nuvarande stadsområde. I en liten uppsats: "Hästske. Ett förgäta gårdsnamn i Säby socken" (Intagen i "Fornt och nytt från Norra Vedbo", 1919) sökte jag bevisa, att det hemman, som i senare tider kallats Tranåskvarn och varå Tranås samhälle uppväxt, under medeltiden gick under namnet "Hästske". Jag framlade samtidigt några försök till

tolkning av detta gårdsnamn och lät förstå, att jag helst ville antaga det vara sammansatt av djurnamnet "häst" samt ett apellativ "skede" = det som skiljer, skillnad. Det skulle emellertid icke vara osannolikt, att första leden i gårdsnamnet, som 1447 skrevs "Heskede" och år 1466 "Hærskedhe" och som på 1800-talet uttalades "Härsjö" eller "Hässjö" (då det betecknade såväl det äldre soldattorpet på Tranåskvarn som nuvarande fastigheten Plogen n:r 4 A inom Tranås stad), är det gamla ordet "härad". Jämför att Norra Vedbo härads skogsallmänning ännu i våra dagar går under namnet "Härsmarken" = häradsmarken! I smålandsdialekter betecknar "skede" även "rågång, ägosträng, gräns". Man skulle alltså kunna översätta "Hærskede" med "häradsgrens".

Har gårdsnamnet denna betydelse, finge man antaga att gränsen mellan Småland och Östergötland en gång för länge sedan — innan den stora skogen Holaveden delats mellan de olika häraderna och sålunda ännu var "ingen mans land" — gått här i närheten av Tranås.

Vi veta dessutom att på detta hemmans ägor ända in i vår tid funnits fasta fornlämnningar — gravar och stensättningar — just där samhället uppstod. Härav och på grund av platsens läge intill en större väg, som till och med grenade sig, ha vi rätt antaga, att på sandåsen mellan Svartån och det forna träsket mellan Ängaryd och Kimarp funnits en gammal kultplats, där offer bringats hedna gudar och befolkningen samlats till rådslag. På Kimarps ägor, strax norr om Tranås, har enligt Allvin förr funnits lämningar av en rund stensättning (domarring samt en kvadratformig rest sten — offersten?) Dessa fornlämnningar, som nu äro alldeles okända, lågo alltså omedelbart intill den östra Holavedsvägen och tyda de på platsens forna betydelse.

se. Därest nu häradsgränsen ursprungligen varit här intill, skulle de båda kultställena på 'Tranås' och Kimarps ägor tillhöra den typ, som kallas "gränshelgedomar". En sådan ha vi haft vid Mada fornlämningsanläggningen belägna strax intill Ydre häradsgrens.

Att "Hærskede" långt före den dag, ett samhälle där började bildas, varit ett mera betydande samlingsställe torde ej kunna förnekas. Men att kungen på sin eriksgata där mottagit smålänningarna är dock knappast sannolikt. Veterligen har ej heller där eller i närmaste trakten funnits något kristet tempel, någon kungsgård eller någon själstuga. Då dessutom är bevisat, att den östra Holavedsvägen först långt efter det eriksgatan kommit ur bruk blivit mera allmänt trafikerad av långväga resande, måste vi nog söka mötesplatsen i annan trakt.

Spörsmålet är dock av särskilt intresse för oss, som bo på det gamla Hästskede (Hærskede), men vi kunna som sagt näppeligen göra anspråk på att ha vårt hem på den i medeltidslagarne omnämnda "mittskogen på Holaveden".

V.

EN KUNGSSKJUTS AR 1848.

Den östra Holavedsvägen genom Säby socken har några gånger passerats av kungliga personer, men vägen synes först i senare hälften av 1700-talet börjat ingå i deras reserouter.

Om dessa resor känner jag föga. Det lilla, som är antecknat om dem, torde likväl vara värt att minnas.

Gustav III, vilken redan som kronprins färdats genom Säby socken år 1767 och då i september gästade landshövdingen C. E. Silfverhielm på Traneryd, reste åter genom socknen på försommaren 1771. Då konung Adolf Fredrik i februari s. å. avled, befann sig Gustav i Paris men anträdde resan till sitt konungarrike snarast möjligt. Pingstaftonen den 18 maj landsteg han i Karlskrona, där han mottogs av bl. a. sin broder hertig Karl. Med kungsskjuts färdades de norrut och kommo till Säby trefaldighetssöndagen den 26 maj. Under vägen hade jämväl kung Gustavs andre broder, hertig Fredrik, slutit sig till följet. Konungen och de båda arvfurstarna med sällskap bevistade söndagens gudstjänst i sockenkyrkan, som i den vårliga grönskan torde tittat sig lika vacker som i våra dagar. Denna "sällsynta händelse" dryftades ett par år efteråt på en sockenstämma, då säbybor föreslogo att på något sätt hugfästa minnet av besöket. Förslaget blev emellertid aldrig realiserat.

Samme konung, som på hösten 1773 fortsatte sin från föregående år uppskjutna s. k. eriksgata till de

södra provinserna, reste åter genom Vedbo i början av september samma år. Han företog resan till större delen ridande, såsom den gamla landslagen föreskrev, och var åtföljd av bl. a. riksrådet Hans Henrik von Liewen och Ulrik Scheffer. Under denna resa besökte han den 2 september den bemärkta flottholmen i sjön Ralången, vilken den 19 augusti ånyo flutit upp. På holmen lät sedermera landshövding Silfverhielm, ägaren till Traneryd, uppsätta en ektavla med inskription om besöket.

Nyss bliven Sveriges konung reste i juni 1819 Karl XIV Johan genom vår bygd och passerade då bl. a. Säby på väg till Skåne. Om den resan vet jag ej mera, än att konungen vid Hesters gästgivaregård, belägen strax norr om Norra Vedbo häradsgräns, lät kalla inför sig arrendatorn Petter Svensson från Sandliden i Ekeby socken och till honom egenhändigt överlämnade två medaljer såsom utmärkelsetecken för odlingsflit. Samtidigt uppdrog konungen åt Svensson att efter eget omdöme utdela två andra medaljer till de fyra andra personer bland allmogen i socknen, "vilkas mödor såsom odlare gjort dem värdiga till detta tecken av det välbehag, varmed konungen omfattade varje nyttigt företag."

Under dessa kungaresor uppbådades helt visst s. k. kungsskjutsar men om dessa saknar jag närmare uppgifter. Troligen har vid tillfällena gått till ungefär på samma sätt som under år 1848, då kungsskjuts anordnades i Säby vid en annan kunglig persons genomresa.

I fredstid skulle kungsskjuts till fullo utgöras av det allmänna frälset samt av krono-, kronoskatte- och frälseskattehemman. Det ypperligare frälset (säterier, ladugårdar samt rå- och rörshemman) var däremot helt befriat från sådan skyldighet i fredstid, under det att detsamma i krigstid deltog med hälften mot krono

och skatte. Nämndemännen för sina åboende hemman och fjärdingsmännen voro i fredstid befriade från skjuts utgörande, likaså boställen i allmänhet.

Under ofred blev krono- och kungsskjutsen mycket besvärlig och 1789 klagade Säbybönderna över den svåra tungan, helst som frälsegårdarna i socknen voro många. Härom kan läsas i "Fornt och nytt från Norra Vedbo", där C. V. Fredriksson givit oss en ypperlig skildring av Säby på 1700-talet.

Vilken apparat, som sattes igång för en kungsskjuts, framgår av det följande.

Änkedrottningen Desideria reste med kungsskjuts hösten 1848 från Skåne till Stockholm och passerade då Säby socken den 12 september. Resan gick över Jönköping, Hullaryd, Sätthälla och Hester samt vidare till Mjölby, Linköping o. s. v. För kungsskjutsen inom Säby socken uppbådades genom dåvarande kronolänsmannen Ekwall ett stort antal hästar både från Säby och Linderås. Skjutshållen voro ungefär en mil och skulle tillryggaläggas på högst en timme. Mötesplatserna i Säby voro Vätinge kronogård och Kungsbacken. I uppbådskallelsen föreskrevs, att "fullkomligt säkra och dugliga hästar" skulle tillhandahållas, att i annat fall andra hästar genom lega anskaffades på den försumliges bekostnad samt att hästarne skulle på bestämt ställe inställas snarare före än efter den utsatta tiden vid laga ansvar.

Socknens fjärdingsmän hade av Ekwall beordrats, att besiktiga de vägar, som kungsskjutsen skulle taga, samt "där minsta brist" å väg eller bro förefanns, låta genom lega "för vad pris som helst" avhjälpa densamma. Fjärdingsmännen erinrades därjämte, att de stannade "i ansvar om urakflåtenhet uti ett eller annat avseende förmärktes."

Med av länsmanen i granndistriktet uppbådad kungsskjuts anlände änkedrottningens tross till Vätinge

kl. 9 f. m. Här hade då Ekwall inställt sig i full parad och ordnade skjutsen. Åtta hästar behövdes till trossvagnarna, som voro två, och tillhandahöllos av följande hemman i Linderås socken: en häst från Ingevallstorp och Mälens södergård gemensamt, en häst från Råssmåte norrstuga samt två hästar från en var av Linderås norrgård, Brunnarp och Finnanäs norrgård. Genast efter trossens ankomst ombyttes hästar för vagnarna och bagaget kördes vidare omedelbart till Kungsbacken för nästa hästombyte.

Till Vätinge kronogård ankom änkedrottningen kl. 3 e. m. med sitt följe, vilket torde hava varit ganska stort. På gårdet stodo då ej mindre än 38 lösa hästar för Hennes Kungl. Majestäts räkning. Av dessa hästar torde dock Ekwall för egen räkning kanske uppbådat en, som han använde ända till Hester. Följande hemman i Linderås socken lämnade här hästar: en häst från varje av Stårtebo, Spinkarp, Kapela Lillegård, Hofgöl, Rosendal och Stubben¹⁾, två hästar av en var av Sjöarp södergård, Hakebo, Djurafall norrgård, Glassås Norr- och Södergård, Kapela Rafvelsgård, Vippersjö norrgård, Grimmestorp, Brickarp, Sjöarp norrgård, Kvarnarp, Vippersjö södergård, Lockarp, Skruvhult norrgård, Skruvhult södergård och Flugebo²⁾ samt två hästar från Bläsarp och Fålarp gemensamt.

Vi kunna göra oss en föreställning om det stora sällskapets resa genom Säbybygden. I spetsen red länsmanen och svarade för de resandes säkerhet. Efter honom kommo hovdamer och hovherrar samt andra funktionärer och nära slutet av kortegen åkte änkedrottningen i sin kungliga sjuglasvagn. Uniformer lyste i solen och olika ansikten syntes emellanåt genom vagnsfönstren, då de resande sågo ut över

¹⁾ Nu i Trehörna socken.

²⁾ De tre sistnämnda nu i Trehörna socken.

Svartådalens bördiga fält och vackra lövdungar eller nickade vänligt mot den hälsande befolkningen, som här och var gått från sitt arbete och ställt sig på väggkanten för att få se en skymt av Karl Johans gemål.

Under starkaste trav åktes fram, endast Katarpsliden och andra backar hindrade den svindlande farten. Och så kom kortegen till Kungsbacken vid 4-tiden.

På morgonone hade trossen där bytt om hästar kl. 10. En fjärdingsman hade då ställt om detta hästbyte. Två lösa hästar hade lämnats från en var av hemman Storryd, Norra Ustorp, Kärningeberg, Södergård och Krämarp, alla i Säby socken.

Då änkedrottningen med sin uppvaktning anlände till Kungsbacken, väntade på gärdet stampande och gnäggande hästar med sina förare. Hästombytet skedde så raskt som möjligt och inom kort satte tåget sig åter i gång. I Kungsbacken hörde man snart endast ett bortdöende ljud av hästtrav och vagnsrassel.

Till den stora kungsskjutsen från Kungsbacken hade följande hemman lämnat hästar: en häst från varje av Tismetorp, Juditsmålen, Räckebrom, Kättebo, Öfrarp, Tranåskvarn, Rås, Klosterås, Södra Ustorp och Sjöarp, två hästar från en var av Källeryd, Hubbarp, Norra Hylte, Åsvallehult, Bredstorp Norrgård, Hätte, Galtås Norrgård, Älmås, Källås Norrgård, Björnklo och Mada Västergård, en häst dels från Trehörningstorp, Toketrappan och Sännevadet gemensamt, dels från Brömshemmet, Tenbäcken och Säfsjön gemensamt och dels från Vännersten och Lillaryd gemensamt samt slutligen två från Källås Södergård och Bredstorp Södergård gemensamt. Sammanlagt tillhandahölls alltså 37 hästar, alla från Säby socken.

Till Hesters gamla gästgivaregård anlände änke-

drottningen omkring kl. 5 e. m. Troligen intog hon där måltid. Säbybönderna voro nu fria från sin skjutsningsskyldighet denna resa; nu vidtogo göstringsborna.

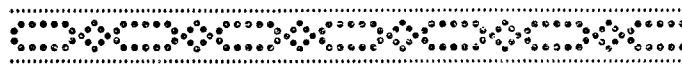
Om vi beräkna, att änkedrottningen på hela denna resa tillryggalade c:a 70 mil och att vid varje mil hästombyte skett, skulle för resan varit uppbådade sammanlagt mer än 3,200 hästar — i sanning en dyrbar resa med mycket besvär för orterna.

Mången bonde klagade bittert över kungs- och kronoskjutsarna, ehuru de på denna tid erhöilo betalning för desamma. Man påstod, att hästarna fördärvades genom de tunga vagnarna och den skarpa farten. Många hästar blevo, sade man, för all framtid fördärvade efter en sådan resa. Från nu omtalade resa berättas, att en säbybonde, som i Kungsbacken inställt sig med sin häst, varit synnerligen förargad över den mottagna ordern. I förtreten hade han tagit sig något för mycket till bästa av hemmagjort brännvin eller kanske av det goda, som då serverades på Kungsbackens krog. Allt nog, han blev djärv i sitt omdöme och lär ha fällt en hel del fula ord om Karl Johans gemål, vilka senare kommo till länsmannens kännedom genom någon vän av rättvisa. Det blev fråga om majestätsbrott, men saken synes ha nedlagts.

En annan anekdot har berättats från samma kungsskjuts, men jag vågar ej stå för dess sanningsenlighet. Det säges, att dåvarande folkskollärare vid folkskolan i Säby skulle hava uppställt sina skolbarn vid Långebro för att hylla den kungliga personen. Nu var det emellertid så, att drottning Desideria icke förstod det svenska språket och att säbybarnen icke kunde uttrycka sig på det franska. Magistern däremot, som synes hava varit något kunnig i "utländska" och dessutom varit en fyndig man, påstås hava löst svårigheten på berömvärd sätt. Då drottningen passerade

bron, vinkade skolpojarna med sina mössor och nego flickorna det djupaste de kunde, magistern utbragte ett leve för drottningen och barnen ropade taktfast: "Vi — vill ha — regn!" Vilket drottningen uppfattade såsom "vive la reine". För barnen var utropet så naturligt, ty man hade haft en torr eftersommar och kände verklig farhåga för rovorerna och potatisen.

Anekdoten är möjligen från en annan trakt, men den är lika rolig för det.

VI.

NÄR LINNÉ RESTE GENOM VEDBO.

Vi känna av vår världsbekante smålänning Karl von Linnés egna reseskildringar att han tvenne gånger rest genom Holavedsbygden. Den ena resan företogs 1741 och den andra åtta år senare.

Då Linné i sina böcker om den "Öländska resan" o. den "Skånska resan" lämnar en del uppgifter om Vedbo, torde det hava sitt intresse att meddela något om Linnés resor genom vår bygd, helst som dessa i orten äro mindre kända.

Den förstnämnda resan börjades den 15 maj 1741 i Stockholm och avsåg en forskningsfärd till Öland. Han reste då i sällskap med sex unga män och routen togs genom Södermanland, Östergötland och östra delen av Småland. Den 20 maj sent på kvällen anlände sällskapet till Dala gästgivaregård i Göstrings härad men fortsatte på natten till Hesters gamla gästgiveri, dit de kommo klockan 4 på morgonen den 21 maj.

Redan klockan 7 samma morgon forsattes resan genom Holaveden. Man passerade Sätthälla och Berga gästgivaregårdar i respektive Säby och Marbäcks socknar och anlände på kvällen till Eksjö. Linné beklagar särskilt här de höga och brutna backarna mellan Hester och Sätthälla. Dagsresan hade omfattat nära 6 mil.

Den andra resan företogs från Uppsala på våren 1749 och gällde en forskningsfärd "på höga överhetens befallning" till Skåne. Den 3 maj på kvällen anlände han till Hassla gästgivaregård, som man där påstod icke

vara någon gästgivaregård men där Linné fick nattkvarter. Påföljande dag, som var Kristi himmelfärdsdag, bröt han upp från Hassla, vilket ligger strax norr om Skänninge, och fortsatte resan söderut. Han passerade sagda stad och Mjölby samt Dala och Hesters gästgivaregårdar. Från Hester for han samma dag in i Norra Vedbo härad och följde Holavedsvägen till Sätthälla, dit han ankom på kvällen efter en dagsresa på 7 à 8 mil.

Då han kom till Sätthälla, var han troligen blöt och trött, ty hela dagen hade det regnat. Vid en stockbrasa i någon av den stora byggningens kamrar fick han värme och behövlig vila. Och att han även blev undfägnad med äkta smålandsmat, måste vi taga för givet — kanske dukades fram av den beprisade smålandsosten, hembryggt öl och varm ostkaka med kanelsås. Natten tillbringade han här och var påföljande morgon åter på väg. Det bar nu av åt Eksjö. Han passerade Traneryds herresäte, bytte hästar i Berga gästgivaregård och ankom väl vid middagstid till Eksjö. Där uppehöll han sig någon timme men var på kvällen i Bränsmåla gästgivaregård strax norr om Hvetlanda. Han hade den dagen rest 5 à 6 mil. Dagen hade börjat med regn men så småningom klarnat upp, så att det på kvällen blivit kallt. Marken var då vit av frost.

Under sina återresor färdades han genom andra trakter. Ur de båda reseberättelserna givas följande axplockningar:

Holaveden kallar Linné "Holwägen". Han säger om bygden, att den består av höga och branta berg såsom en oföränderlig skillnad mellan Östergötland och Småland. Den övervägande bergarten är röd fältspat. Marken består på somliga ställen av mo, på andra av grov sand och på ännu andra av röd spataktig grå-

sten, vilken ligger i lösa, dock icke mycket stora stenar.

Om gränsmärket mellan de båda landskapen lämnar han den uppgiften, att detta uthugget i en stor sten, stod på västra sidan om vägen. Sedan dess har det alltså flyttats, ty nu se vi den vackra stenen på motsatta sidan.

Den store botanisten talar naturligtvis om de växter, han påträffade i orten. Under Skåne-resan voro blåsiporna utslagna och växte på ömse sidor om vägen, under det att vitsippan då som först började blomma, ehuru kalkarna voro på grund av den regndiga dagen tillslutna. Han påträffade bl. a. *chrysosplenium* (gullpudran) med dess gula blommor, vilken han kallar sällsynt, och synes han hava underkastat den en ingående undersökning. Arren (gråalen) växte ymnigt på Holavedens backar. Han säger, att dess löv om sommaren samlades till vinterföda åt fåren, vilka sades äta detta hellre än allöv. I Traneryds trädgård fanns liguster planterat i frodiga häckar och på torvtaken iakttog han huslöken, som han berömmar för dess förmåga att sammanhålla mullen och att giva taken ett vackert utseende.

Ängarna voro för det mesta fulla av sköna lövträd, som här växte mer än i andra trakter.

Mellan Sätthälla och Berga såg han under Ölandsresan "den skönaste och störste bland alla svenska fjärilar". Under samma resa gjorde han även en annan märklig upptäckt: hästar lågo döda vid vägen.

Om lantbruket yttrar han sig också. Åkrarna voro varken delade i lindor eller dikade eller avskurna med vattufåror, jorden var mestadels hård, grusig, sandig och torr, varför den ej gärna "fryser up om vårtiden". Svedjor såg han på båda sidor om vägen. De voro kringstängda med "smetvedsgärdesgårdar", och uthärda endast tre år enligt Linnés påstående. Första året

besåddes svedjan med rova, det andra med råg och det tredje användes den till bete åt kalvar och kor. I åkerbruket användes mestadels oxar.

Bondstugorna hade ofta torvtak. Deras inre förefaller på denna tid vara pryddigt. Linné uttalar att i stugorna merendels på främsta väggen fanns en målad tapet, som här kallades bonad. Såsom motiv för bonaden nämner han de tre vise männen på väg till jungfru Maria och Josef. I stugorna iakttog han en tingest, över vilken han gör en längre utläggning. Det är den egendomliga vaggan. Denna hängde i ena ändan på en lång elastisk stång, som var vågrätt fastgjord under taket. Därigenom kunde vaggan neddragas och av sig själv lyftas upp igen. Vaggan sviktade på detta sätt perpendikulärt.

Linné fäste sig även vid traktens folkmål. Redan vid ankomsten till Sätthälla fann han, att bondfolket började bryta starkt på sitt språk. Han omtalar, att man i Vedbo kallar vävspolen för "tuta" och spinnrocken för "vagn".

Det är möjligt att Linné under dessa båda resor färdades med skjuts. Men av ett yttrande i "Ölandsresan" framgår, att han red. Det är då han från Hvetlanda begav sig till Alsheda. Han skriver nämligen, att han och hans följeslagare den 23 maj tidigt på morgonen voro uppe och "ute på hästarna". Om färderna företagits ridande, kan detta tyda på, att östra Holavedsvägen ännu på 1740-talet var i så dåligt skick, att man helst red vägen fram.

Av det omtalade hava vi funnit att vår store landsman natten mellan den 4 och 5 maj 1749 haft sitt kvarter på Sätthälla gamla gästgivaregård. Då samma byggnad ännu står kvar, skulle det för visso glädja många hembygds-kära, om på samma byggnad uppsattes en pryddig minnestavla med lämplig inskription.

VII.

SAGOSTADEN ADELÖV.

Få torde de nu vara, som icke minnas sagan om den i havet sjunkna staden Vineta, helst sedan Selma Lagerlöf i sin bok om Nils Holgersson förknippat sagan med den lille skåne-pågens resa. Några torde också hört omtalas, att Finveden haft sin stad vid Rydaholm och Njuding en stad vid Hvetlanda, som enligt sägnen förr kallats Vitala. Om en sagostad i Norra Vedbo berättas däremot sällan. Enligt en gammal sägen, som ännu för 40 å 50 år sedan hördes, förlägges nämligen en sagostad i Adelöv.

Sägnen förmäler, att på den skog, som nu tillhör Adelövs prästgård Kappetorp och som ligger norr om sjön Valen, för mycket mycket länge sedan legat en stad, kallad Val eller Valberg. Där finnes nu en liten göl, som säges aldrig torka ut, och i denna skall staden en gång sjunkit ned. Personer, som haft förmåga att "se", lära på botten av gölen iakttagit kyrktorn och tornspiror, och förr ville man högst ogärna passera gölen efter mörkrets inbrott, ty det "spökade" där. Strax intill gölen går utfartsvägen från Näs herrgård, belägen på näset mellan sjöarna Valen och Noen. Den omtalade skogen kallas någon gång Valrödjan. Där finnas ättegravar och stensättningar. Samma göl eller en närbelägen kallas Jungfru-gråten.

Sägnen om sagostaden i Adelöv skall här bli föremål för en liten undersökning:
Hellquist ("Svenska sjönamn") antager att

i sjönamnet Valen ingår ett sv. dialektord "(rund) käpp, stång", fvs. "val" = käpp. Han erinrar om ett isl. ord "valr" = rund, vilket innehåller samma stam som "val" samt medger, att i vissa ortnamn kan ingå samma ord som i Valhall. Om denna tolkning av sjönamnet kan först sägas, att det föga svarar mot sjöns utseende. Sjön har långt ifrån en rund form. Jag förkastar därför utan betänkande Hellquists förslag och uppställer en annan hypotes.

Landet mellan sjöarna Valen och Noen är delvis bergigt, dess högsta punkt är 240,3 meter ö. h. och ligger strax väster om Näs herrgård. Bergen mot Noen stupa flerstädes brant mot sjön. Från denna sjö sett ter sig näset såsom en sammanhängande höjd. Den yttersta udden på höjden mot Noen har form av en kullig hatt; på dess krön ligger ruinen av Per Brahe d. y:s lustskott Brahehälla. Nedanför kullen fanns förr en källa, Näsbo källa, där ungdomen samlades vid midsommartid.

Det är detta höglänta näs som jag antager en gång kallats Valberg. Efter berget har sjön väster om näset fått sitt namn, först Valsjön, sedan förkortat till Valen (jfr. Aspsjön: Aspen). Sedan uppodling skett å skogen i dalgången norr om sjön, har denna fått namnet Valrödjan och gården norr därom Valstorp, belägen ungefär 2 km. från sjön. Är detta mitt antagande riktigt, skulle givetvis den större sjön, Noen, fått sitt namn före Valen. Sjönamnet Noen anses dessutom uråldrigt och vara bildat av ett gammalt ord, som betyder "flyta" eller möjligen "ho".

Då den höglänta delen av näset mellan sjöarna har bra nära oval form, skulle man kunna antaga, att första leden i bergnamnet, Valberg, utgöres av "valr" = rund. Enligt mitt förmenande måste man emellertid söka en annan härledning. Vi känna ett gammalt nordiskt ord "val", varav t. ex. Valhall — dödsriket —

är bildat. Detta ord betyder egentligen "de fallna, de döda" men har ofta betydelsen "offerkroppar". Utom i Valhall återfinnes ordet i några ortnamn, t. ex. Valsjön i Hällaryds socken, Blekinge, vilken sjö ligger invid ett berg med namnet Valhall. Om min tolkning vore acceptabel, skulle Valberg syfta hän på att å berget eller i dess omedelbara närhet funnits en forntida helgedom, där människor offerats.

Om den förut nämnda gölen Jungfrugråten berättas, att den fått sitt namn därav att ortens ungmör så gråtit över en ynglings död, att gölen bildats av flickornas tåreflöden. Gölnamnet har nog ej uppkommit av den händelse sägnen anger; sista leden i namnet är uppenbarligen fsv. "gjrot" = gryta, urhålkning, hål. Men intressant är att första leden i namnet är ordet "jungfru", och detta ger mig anledning omtala ett par andra sägner från Holavedsbygden.

Huru Svartån, som flyter genom bygden, fått sitt namn ses av följande sägen. Någonstädes norr om sjön Sommen bodde för mycket länge sedan en fager ungmö, som åtråddes av all traktens unga män. I synnerhet ägnade en vikingason henne sin hyllning men blev han städse kallt tillbakavisad och därav mycket sorgsen. En natt fick han i en dröm se en skön sjöjungfru, som berättade, att, om ynglingen kunde få en droppe av flickans friska blod, skulle den tillbedda komma att lösas ur den förtrollning, som gjorde henne obenägen för jordisk kärlek. Sjöjungfrun, som lovade att försätta flickan i djup sömn, uppmanade ynglingen att öppna åder på henne men fordrade att en bloddroppe skulle offeras åt sjöjungfrun, som med denna kunde färga de vita pärlorna i sitt halsband rosenröda. Sagan täljer vidare, att ynglingen lydte det råd, han fått i drömmen. Då han kom till ungmöns borg, var den sköna försänkt i sömn. Med sin svärdsudd öppnade han åder på den mjällvita flick-

armen och uppfångade en bloddroppe i sin järnhuva. Flickan löstes ur sin förtrollning och ynglingen uppfyllde sjöjungfruns önskan. Han begav sig till den förbi flytande ån, offrade där huvan med dess innehåll men överraskades av följden. Så långt han kunde se färgades åvattnet svart. Men musslorna i ån hava sedan den dagen rosenröda pärlor.

Denna saga berättas från Mjölby och Åsbo, kanske även från andra orter utefter Svartån. Från Vedbo har jag emellertid icke hört den. Däremot berättas i Linderås och Säby socknar om en sjöjungfru, som några gånger visat sig i ången mellan Öberga-berget och Svartån i Linderås socken. Hon har syns i sin fagraste nakenhet, stående på ett litet berg i ången, kammande sitt långa guldgula hår. Berget där kallas än i dag Jungfruberget.

Att dessa båda sägner i förening med andra lokala omständigheter tyda på forntida dyrkan i orterna av någon vattengudomlighet är uppenbart. Man kan också därur leta sig till att unga kvinnor varit gudomens prästinnor eller kanske hellre att sådana offerats åt guden. Antagandet styrkes av den kring sjön Sömmen allmänna sägnen, att sjön varje år kräver ett människooffer, varje år skall en person drunkna i sjön enligt gammal tro.

Dränkofter var under heden tid synnerligen allmänt. Man trodde sig genom detta blidka vattengudomligheterna. Där, såsom i vår trakt, vattendrag och sjöar hade en så ofantlig betydelse för befolkningen, blev det en bjudande plikt att stå väl med de mystiska väsen, som troddes hava sitt tillhåll i vattnet och där kunde både gynna och skada de svaga människobarnen.

Även i sägnen om Jungfrugråten i Adelöv spåra vi troligen en rest av gammalt offerskick — dränkofter. Då sederna något ändrats och de hedna gudar-

na bytt gestalt och fordringar, upphörde de blodiga offer. Man offrade åt dem av sitt bohag, sina smycken, sina amuletter, sitt kärasta bland döda ting. De ganska talrika mossfynden i Norden vittna därom. Man har i mossar; ja i källor och småsjöar, belägna i närheten av gamla kultställen, påträffat allehanda saker: guldringar, andra smycken, små hammare (amuletter) m. m. Men då offrade man icke allenast till vattenandar utan till underjordiska gudomligheter i allmänhet. I närheten av dylika fyndplatser eller sjöar, som ansetts "heliga", har man ofta hört sägnen om "den sjunkna gården (slottet, staden)".

Sagan om "den sjunkna gården (slottet, staden)" är vida utbredd i Norden och annorstädes. Oftast är den utsmyckad med det tillägget, att ägaren till gården (slottsherren, kungen) hånat kristendomens sakrament el. d. samt att till straff därför hela gården (slottet, staden) med alla skatter och invånare manats ned i sjön av en präst. Sagan anses syfta på de offer, som fordontima givits åt hednagudar. Då smycken o. d. anträffats i en sådan sjö, varom sägnen gått, har folksagan fått bekräftelse på sin riktighet, har man trott.

Är det då möjligt att på näset mellan sjöarna Valen och Noen funnits en heden kultplats? Mycket tyder därpå, så mycket att vi hava rätt jakande besvara frågan. På berget, där Brahehälla ruin nu står, hava midsommareldar sedan långa tider tänts upp. Ur Näsbo källa, nu förstörd, har ungdomen förr druckit kraft och lycka och där har offerats mynt och billigare ringar ännu i vår tid. Stensättningarna och ättegravarna mellan Näs och Kappetorp utmärka en samlingsplats från äldrig tid. Slutligen minna ortnamnen på "val" om människooffer.

Sjön Valen var kanske en gång ortens "heliga" sjö. Kanske blev Jungfrugråten dess efterträdare. En

undersökning av de båda sjöarna skulle möjligen visa, att offringar där ägt rum till vattengudomligheter eller underjordiska väsen.

De trakter av Adelövs, Linderås och Lommaryds socknar, som ligga vid eller i närheten av sjön Noen med tillhörande vattendrag, äro givetvis mycket gamla bygder, säkert bland de äldsta i Norra Vedbo. Adelövsnamnet och andra ortnamn jäva icke antagandet. Då så är ha vi rätt tänka oss möjligheten av en större helgedom i närheten av Noen, där den hedniska befolkningen firade sina gudstjänster. Denna helgedom eller detta kultställe — om vi så hellre vilja kalla det — har i så fall säkerligen legat på näset mellan Noen och Valen. Sagan om den sjunkna staden i Adelöv är nu ett av de minnen, som vittna om platsens forna betydelse.

VIII.

RINGSBERG.

Broocman har i sin gamla beskrivning över Östergötland å ett ställe sökt förklara ordet "berg". Han översätter det med "guds tempel". Tolkningen är väl icke riktig men den är betecknande.

Över allt på jorden har människan haft för sed att utse höjder för sina religiösa kulthandlingar. Vi finna bruket såväl hos de forna israeliterna som hos nordborna, ja även i vår ort. Bergkulten synes i trakterna av sjön Sommen t. o. m. varit allmän. Bland dessa kultställen är Ringsberg av särskilt intresse, därför att dess namn torde angiva den gudom, som där dyrkats. Detta är eljest ovanligt i vår trakt.

Det skogsklädda berget är beläget alldeles vid sjön Sommen, strax sydväst om Blåviks kyrka och norr om herrgården Liljeholmen. Det synes väl från Transås-sidan, då det dominerar Blåviks-landet.

Bergets namn förklaras av följande sägen. Då Gabriel Gyllenståhl, som i slutet av 1600-talet var en stor och mäktig jordägare i Ydre, levde på Liljeholmen, skall ringaren i Torpa församling, dit gården då hörde, icke hava fått börja "förstagångsringningen" i Torpa kyrka förr än Gyllenståhl lagt ut med sin kyrkbåt från Liljeholmens strand. En karl stod därför varje helgdagsmorgon, då gårdsherrn skulle besöka kyrkan, på Ringsberg för att med en flagga signalera till en annan man, som fått order om att taga plats på Mälsberget, beläget på Torpön snett mot Torpa kyrka. Då Gyl-

lenståhl lade ut med sin båt, vinkade Ringsbergsmannen till karlen på Mälsberget och denne senare gav med en flagga tecken till kyrkringaren att den mäktige sockenherren var på väg till kyrkan. Och så började kyrkklockorna ringa.

Sägner kan visserligen innehålla någon sanning, men visst är att bergets namn icke är så lätt förklarad.

Liljeholmen kallades ända till i mitten av 1600-talet Ringshult, vilket namn är känt från medeltiden (redan 1280). Ringsberg kallas någon gång även Ringberget. Då de båda namnen på berget och hullet tydligen ha med varandra att göra, torde det knappast vara för djärvt antaga, att bergets äldre namn är Ringsberg. Ringshult har Rob. Norrby, f. d. Ydrebo, uti sin avhandling om Ydre härads gårdsnamn förklarad vara sammansatt av fsv. "ringer" = ring, krets samt "hult" = lund, lövskog. "Namnets betydelse — säger Norrby — kan tänkas syfta på det namngivande hullets form, möjligen har där varit en helig lund med en domarering".

Om Ringsberg talar icke Norrby. Berget kan för visso erhållit namn av sin runda form, men gårdsnamnet Ringshult kan giva skäl till en annan tolkning. Ofta lågo forntidens helgedomar i en lund och för begreppet "lundhelgedomar" har man just ordet "hult" som då emellertid ofta sammansattes med ett gudanamn, t. ex. Torshult. Såsom vi sett har Norrby tänkt sig möjligheten av att Ringshult varit en hednisk kultplats. Jag gör samma antagande men detta gäller då också Ringsberg. Bergets dominerande läge vid inloppet till den norra viken av sjön Sommen kan enbart berättiga till påståendet.

Den mellan Ringsberg och Romanäs-landet utskjutande steniga udden kallas Torsudden. Där lik-

som i Ringsberg bodde forndom jättar, som voro goda vänner och förde gemensamt krig med jättar i andra beng vid Sommen. Och då de kristne började bygga Ekeby kyrka, vilken enligt sägnen är den äldsta i trakten, gjorde Ringsbergsjättarna och Torsuddens jättar allt för att förhindra kyrkobygget. Vad som uppbyggdes om dagen revo jättarna ned om natten. De kristne hittade slutligen på att skaffa en kyrkklocka, som de satte upp i en provisorisk stapel. De ringde därefter oavbrutet för att skrämja bort troll och otyg — och det lyokades. Den vigda malmens ljud förlamade jättarna och de vågade sig icke fram till kyrkobygget. En slundig jättekäring i Ringsberg fann emellertid på en annan utväg, som hon trodde skulle medföra åsyftad verkan. Hon tog ett väldigt stenblock på Blåvikslandet, lade det i sitt hårbånd och slungade det mot Ekeby. Hennes styrka stod dock icke i proportion till avståndet — stenen föll ned i Svartån i närheten av Boxholm och lärer ännu där kunna ses. Efter detta misslyckade försök fick kyrkan byggas utan jättarnas menliga ingripande.

Denna berättelse har jag anført för att visa att vid Ringsberg knutits gamla sägner, som t. o. m. berört kyrkobygge. Strax intill berget ligger ett hemman Blåvik, som givit kyrkan sitt namn. Ortnamn, vars första led utgöres av ordet "blå", tyda ofta på ortens forna anseende såsom ett hemlighetsfullt ställe (jfr. Blåkulla). Blåvik var väl ursprungligen namnet på antingen den långa smala vik, som går ända upp till Draget söder om Boxholm, eller lilla viken mellan Ringsberg och nuvarande kyrka. I viss mån kan detta ortnamn styrka antagandet att Ringsberg är ett hedniskt kultställe. Men även första leden i gårdsnamnet Ringshult och bergsnamnet Ringsberg kan vitsorda denna gissning. Ordet "ring" kan möjligen visa än mera.

Att våra hedniska förfäder en gång voro soldyrkare är obestridligt. Bland solens magiska tecken var ringen eller en ring med prick i. Sådana tecken har man funnit inristade på klippor och olika bohag sedan stenålderns dagar. "Ring" blev kanske därför ett av solens binamn. Sedan solen personifierats såsom gud, blev namnet tillagt denna gudom.

Ringens hade dessutom stor betydelse bland våra förfäder. Vid Ulls ring avlades heliga löften. Den låg på det s. k. altaret och bars under gudstjänsten av guden. Ringen var icke allenast symbol för evigheten utan även för fruktsamheten. Vi erinra oss vigselringen, bruket att bära ring såsom tecken på trohet (för evigt). Denna med giftermålet förenade ring är emellertid ursprungligen ett slags votivoffer, varigenom man trodde sig hos guden över äktenskapet försäkra sig om ättens bestånd.

Var "Ring" här i orten ett av solgudens namn, torde vi få antaga, att han dyrkats här på berget och senare i det invid liggande hultet.

Den norske vetenskapsmannen Magnus Olsen har i ett större arbete om hedniska kultminnen i norska ortnamn (1915) givit goda skäl för att "Ring" varit namn på en fruktbarhetsgudom, åtminstone ett binamn på guden Ull, vilken en gång varit himlagud och såsom sådan även alstrandets gudomliga väsen. Ull var dessutom vinterns gud samt krigets och rättskipningens beskyddare. Han dyrkades på flera platser i Sverige under sitt egentliga namn. Detta framgår av flera ortnamn, t. ex. Ullevi (= Ulls helgedom), som endast i Östergötland förekommer såsom sex ännu bevarade ortnamn. I Småland känna vi ett Ullavi invid Västervik.

Schück hyser den uppfattningen (1904), att Ull, åtminstone vid en viss tidpunkt, varit den mest dyr-

kade guden i Sverige, ehuru han möjligen sedan undanträngts av andra gudar, t. ex. Frö. Den svenske språkforskaren Erik Brate har i ett arbete om vanerna (1914) förklarat som sin mening att Ull är densamme som Frö. Enligt hans åsikt är himlagudens namn Tyr äldst, vilket småningom utträngts av binamnet Tor "dundraren", och denna himlagud har ursprungligen dyrkats jämte en jordgudinna, vars äldsta nordiska namn varit Njord, men då detta namn började brukas som maskulinum, har jämte gudens kvinliga gudomlighet föreställningen om en manlig sådan uppstått. Den kvinliga betecknades — säger Brate — dels med sitt gamla namn Njord, dels med hedersnamnen Fröa, Härn, Vrind, den manliga dels med Njord, dels med äretitlarna Frö och Ull, varpå Njord upphörde att vara gudinnenamn och Fröa och Frö fattades som från Njord skilda gudomligheter samt på ett mycket ungt stadium även Ull ansågs som en särskild gud.

Magnus Olsen har uttalat som sin åsikt, att i de delar av Norge, som berörts i nämnda avhandling, Tor synes vara en yngre dublett till Ull samt att Tors dyrkan, knuten till offentliga hov, kommit till ifrågavarande delar av Norge på en tid, då himlagudens offentliga kult där icke längre i allmänhet ägde rum på en åker eller en vin (= äng) utan i ett hov (=gudahus).

Äldre forskare angiva i regel Ull såsom en särskild gud, i allmänhet vinterns och idrottens gudomlighet.

Beträffande Ull och hans synonymer äro alltså meningarne delade. Under förutsättning att Ring är ett av Ulls binamn synes mig vissa förhållanden från vår ort tala för att Tors dyrkan här efterträtt Ulls. Jag tänker då närmast på ett par sägner från orten.

I Malexanders socken finnes ett berg vid namn

Pelarberget med en synnerligen vacker och egendomlig grotta, som givit berget dess namn. Om grottan berättas, att denna bebos av en jätte, "Pelargubben", som länge skrämde barnen i bygden. Dessutom omtalas, att för länge sedan en jägare, som gått förbi grottan, där fått se en egendomlig ox behängd med olikfärgade ringar. Jägaren, som tyckte att villebrådet var sällsamt, lade sin bössa mot kinden för att skjuta djuret. Men då hördes ur berget en röst, som ropade: "Akta dig Ringoxe, det kommer en mätesman, otvättader är han; han skjuter visst ihjäl dig." Vid ropet försvann Ringoxen.

Oxens namn är anmärkningsvärt. Då vi veta, att till Tor och Frö offrades nötkreatur, ligger det nära till hands påstå, att den mystiske Ringoxen i Pelarberget syftar på en av offerdjuren åt guden Ring.

I närheten av Tidarsrums kyrka på östra stranden av Sommen finns ett gärde, kallat Ringarör. Det uppgives alltid hava varit mycket fruktbart, varmed man troligen åsyftar att jorden där varit på något sätt vigd eller benådad med goda skördar. Ordet "rör" (= stensättning eller åtminstone stensamling) röjer att där vid gårdet funnits en stensättning, som kallats Ringarör. Sedan denna raserats, övergick namnet på gårdet, som fortfarande behöll sin egenskap. Det gamla namnet bibehölls av någon orsak, antagligen därför att stenröret en gång varit det väsentliga — en helgedom. Man har också gjort den iakttagelsen, att invid forna helgedomar ej sällan funnits en åker eller äng, som varit helgad vegetations- eller fruktbarehetsguden. Vi känna från Sverige t. ex. ortnamnen Ulleråker, Frösåker och Torsåker. I Norge dessutom Ringsåker. Jag antager på grund härav, att Ringarör är ett minne om guden Ring, som där även haft en åt sig helgad åker. När vi så slutligen veta av en ur-

kund från medeltiden, att Tidarsrums kyrka varit vigd åt St. Olov och att detta helgon blev hednaguden Tors "efterträdare" på många platser i vårt land, torde det icke vara allt för djärvt påstå, att dyrkan av en fruktbarehetsgud, troligast Tor, varit stark i orten vid kristendomens införande samt att Ring och Tor här äro samma gudar fast under olika namn. Ringoxen i sagan från närliggande Malexander torde styrka detta antagande.

Denna undersökning visar sålunda enligt min mening, att Ull, Tor och Ring äro olika namn på en gudom med i huvudsak samma egenskaper och kult, eller att Ring i vår ort varit ett binamn till Tor. Binamnen på gudarna förklaras av folkets fruktan för att nämna gudens rätta namn. Det var i allmänt tal förbjudet att säga gudens verkliga namn och därför användes något ord, som kunde beteckna någon hans egenskap eller symbol. Så kunde t. ex. Tor, som ju ursprungligen varit ett binamn på himlaguden, av folket vid Sommen kallas Ring.

Tor dyrkades mycket allmänt i Östergötland och Småland. Han var där både himlagud och vegetationsgud. Han var där bondeguden framför andra och synes hava tillagts alla möjliga egenskaper. Underligt är därför icke om denne gud på Ringsberg (eller vid Ringshult), vid Malexander och vid Tidarsrum fått dyrkan och offer, ehuru där under ett binamn Ring, som dock kvarlevat endast i sägen och ortnamn.

Om ett av Tors andra helgedomar i orten och ett av hans andra binamn skall jag tala i en följande artikel.

IX.

HELGEKLINT.

Vida känd i våra trakter är Helgeklint, berget, som ligger i Torpa socken nära gränsen mot Säby socken. Sägner om berget leva ännu och ett par av dem roa både berättare och åhörare. Såsom de nu omtalas vittna de om saftig allmogehumor. Däremot vet man i allmänhet litet om klintens forna betydelse för befolkningen i trakten.

Berget ligger ungefär mitt emellan Näs i Torpa socken och Falla, det s. k. Sjöbo, i Säby socken. Bekvämast kommer man dit över Basarp och Äng. Från Äng ter berget sig även mest imponerande med sin kala granithjassa, där väl aldrig något kunnat växa. Berget gör skäl för sin benämning "klint". Det reser sig med sina branta sidor skilt från andra höjder och är högst av dessa, 307,2 meter ö. h. Från toppen lär man kunna vid klar sikt upptäcka Säby, Torpa och Mal Alexanders kyrkor samt det i fjärran blånande Örnberg bakom Holavedens skogsklädda åsar. Här och där skymta granntraktens rödmålade byggnader fram bland barrskogarnas och åkergrärdernas grönska. Utsikten från berget är storartad, trots bygdens karghet och delvis enformiga färgton. För berget är våren den bästa tiden på året. Då är luften klarast, synkretsen vidast och trakten vackrast i sin späda grönska. Då är även bergets högtidsdag.

Sedan urminnes tider har här traktens ungdom samlats Kristihimmelfärds dag, tänt eldar på berget

och förenöjt sig med lekar och annat skämt. Berget har sedan åldrig tid varit ett av traktens märkligaste kultställen.

Sagorna, som äro förknippade med Helgeklint, kunna vara från sena tider men de kunna också vara från hedenhös. Det är nämligen svårt avgöra de ursprungligare detaljerna och vad som senare tillagts från de "vandrande" sägnerna. Troligen ha de dock sitt huvudsakliga innehåll från den tid, då striden stod som häftigast mellan hedendom och vite Kristis lära. Ätminstone vittna de om heden kult, som här utövats.

Den dimma, som steg upp ur dalgången och myrarna och som vid regnig väderlek stod som ett töcken kring toppen av berget, gav anledning till uppgiften, att trollen vid dylika tillfällen bakade, bryggde och kokade inne i berget, så att röken slog ut genom de för människorna osynliga hålen.

Jättarna i Helgeklint voro besläktade med trollen i Alleberg, beläget på Torpöns nordöstra udde. De hälsade emellanåt på varandra. Det var stort kalas på Helgeberget vid sådana besök.

Av sagorna erinrar jag om ett par. En bonde, Per i Äng, blev en gång, då han passerade förbi berget och där fann en trollkärning kokande soppa, av henne bjuden av koket. Per åt därav men kunde ej förtära allt det framsatta. När trollkärningen tyckte detta vara dåligt och sökte truga Per till att äta mera, uppmanade han henne att gömma det kvarblivna till morgondagen så hade hon själv något att då äta. Gumman fann rådet så klokt, att hon tillsade Per att, när kornsådden nalkades, komma åter till berget; hon skulle då säga honom vilken dag Per skulle göra utsädet för att få god äring. Detta gjorde också Per nästa år, och från den dagen hugnades han med utomordentlig vacker gröda.

En bonde, som en gång lånade jättekvinnan en tunna till hennes förestående ölbrygd, erhöill för tjänsten en ståtlig silverkanna full av färsöl. Bonden behöll kannan men vågade ej dricka ölet, som han därför hällde ut.

Slutligen omtalas, att bannen till Erik i Äng — en annan bonde — vid "den liknelse till dörr som finnes på Helgeklint" hittat en malmgryta, som länge förvarades i slakten.

Dessa sagor, som jag nu i korthet citerat, måste enligt min mening oförtydligt minna om de gemensamhetsmåltider, som förr i tiden aväts på eller invid berget. Berättelsen om malmgrytan, som där upphittats, kan även säga oss, att efter kristendomens införande i orten hos den omtalade Erik i Äng hemliga sammankomster med ty åtföljande sakrala måltider ägt rum.

Det är ådagalagt att ända från den tid, då vårt folk förde ett nomadliv, stora gemensamma måltider avåtos under slakttiden på vissa platser, som av en eller annan anledning fått betydelse såsom samlingsplats. Ur dessa måltider utvecklade sig djuroffer. Man ansåg att den gudom, som då dyrkades, även skulle ha sin del av måltiden. Därför stänkte man blod på marken eller lade goda köttstycken på en sten att förtäras av maskar och andra jordens kryp. När sedan folket blev åkerbrukande, bibehölls bruket av gemensamma stora måltidsfester, men då förtärde man även av jordens frukt och säd. Våra dagars skördefester äro en kvarleva från den tiden. Men samma traditionella kultplats besöktes allt fortfarande. — Dessa måltider äro ursprunget till all religiös ritual.

Liksom skördefesten är ett minne från hedendomen äro påsk-, valborgsmässa- och midsommareldarna

ännu levande bruk från soldyrkarnas dagar. Under heden tid, ja än längre, trodde man sig genom dessa eldar icke allenast hälsa den återkommande vårsolen utan även mana solen att bli varm och livgivande igen efter vinterns kyla och mörka dagar. — Eldarna på Helgeklint Kristihimmelfärdsdag äro en kvarleva från den tiden.

Av det sagda torde alltså framgå, att Helgeklint är en gammal kultplats. Här har sedan hedenhös tänts vårelidar, här har offerkitteln puttrat, här ha offerköttet ätits under stora festligheter och här ha heliga löften avgivits. — Man har på bergets topp dyrkat solen och sedan denna personifierats, offrat till dess gudom, vars namn vi skönja av bergets ännu kvarlevande namn, Helgeklint.

Bergnamnet uttalas "Heljeklint" och redan därav finna vi, att namnet icke kan betyda "den heliga klinten" utan "Helges klint", "den heliges klint". Vem var då "den helige", "Helge"?

Den danske vetenskapsmannen Gudmund Schütte har (1917) på goda grunder antagit, att "Helge", som han kallar en allmän dansk-norsk gudom, är en hypostas för Tor, åskans gud, årsväxtens gudom Schütte erinrar bl. a. om Helgasjön vid Växjö, vars namn helt visst innehåller det gamla ordet "helge" (= den helige), samt att söder om sjön finnes en gammal offerkälla, benämnd Helga Tors källa. Något kristet helgon är icke "Helga Tor", han är tvärtom den hedniska dunderguden Tor, som här uppträtt under binamnet "Helge".

Schütte anmärker med rätta att den omständigheten att "Helge" och "Tor" ha "sällskap" icke är helt tillfällig.

Schütte omtalar ej Helgeklint, men detta hindrar

oss icke antaga, att berget har namn efter samma "Helge", som på klinten fått dyrkan.

Jag kan anföra ett annat, av Schütte ej heller omtalat fall. I Västra Hargs socken, Vifolka härad, finnas två gårdar Torsnäs och Helgeslätt, som icke ligga långt från varandra. På Torsnäs ägor ligger sockenkyrkan, som troligen varit helgad St. Olov, d. v. s. den gamla kyrkan, som var av okänd ålder. Enligt traditionen var Helgeslätt traktens "offerplats och heliga slätt". Då dessutom sockennamnet Harg otvetydigt visar, att å kyrkans nuvarande plats funnits ett "harg" (= helgedom, stenaltare), har man rätt påstå, att Torsnäs en gång varit Tors helgedom. Det närbelägna Helgeslätt kan dessutom tyda på, att guden där haft en åt honom som vegetationsgud vigd äng eller åker. Det vill synas som om "harg", där detta ortnamn är åldrigt, utvisar Tors helgedom. Offerstenen måste — såsom Schück säger — vara helig, och detta blev den därigenom att blixten träffat den. Man tänkte sig nämligen att åskguden själv gick in i stenen, då blixten träffade den. Troligen voro alla "torshagar" dylika av blixten träffade stenar.

Av Schücks citerade uttalande se vi att stenar, högst troligt även kala berg, blevo "heliga" genom att blixten träffat dem. Helgeklints topp reser sig över alla andra berg i trakten, dess hjässa är kal och har väl i all mänsklig tid lyst vit över nejden. Att åskan här slagit ned kunna vi nog både antaga och påstå. Därigenom blev under hedendomens dagar berget "helgat" av guden själv, d. v. s. genom dunderguden utmärkt såsom bemängd med gudomlig kraft.

Detta ger stöd åt mitt förut uttalade antagande att Helgeklint varit säte för heden kult. Bergets namn angiver slutligen, att guden Helge = Tor där dyrkats. En ytterligare omständighet talar för denna teori. I

Torpa kyrka finnes ännu bevarad en träbild av St. Olov, ehuru ganska skadad. Av allt att döma är bilden åldrig och har väl en gång utgjort mittbilden i ett altarskåp. Kyrkan har troligen varit helgad St. Olov. Då såsom jag i en annan artikel erinrat St. Olov är Tors efterföljare, är det högst sannolikt att Tor i orten haft ivriga dyrkare. Ännu i dag visa gamla bruk därpå. Så har för mig berättats, huru en kvinna i Ydre plägade sila sin mjölk genom hålet på en stenyxa. Hon tror, att denna ceremoni skall bevara mjölken från att surna och giva tjock grädde. Det är icke ovanligt att man på stenyxor, som förvarats i något hem i orten, finner märken efter avskrapningar, man har använt dessa till botemedel både för människor och djur.

Tor var ortens allmogegud. Säggen om Per i Äng, som av trollet i Helgeklint fick upplysning om den lämpliga tiden för vårsådden och om den goda åring, honom beskärdes genom att lyda rådet, tyder på att kulten på Helgeklint satts i något samband med vårbruket. Kanske var det just vid såningstiden den yngsta kulten övades. Eldarna på Kristihimmelfärdsdag minna även därom. Man tände eldarna för att locka solen att värma kornet i marken, för att blidka vegetationsguden till hjälp för god åring.

Det förefaller mig som om "Helge" icke varit allena en hypostas för guden Tor utan bland folket i Holavedsbygden vid en viss tidpunkt även ett binamn till samma gud.

